

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filozofie

Bakalářská práce
Osvícenská kritika náboženství a její
předpoklady

Jana Haasová

Vedoucí práce:

Mgr. David Rybák Ph.D.

Praha 2014

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a s použitím uvedené literatury.

V Praze 24. 6. 2014

Jana Haasová

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Davidovi Rybákovi Ph.D. za odborné vedení a cenné rady při zpracování mé bakalářské práce.

Abstrakt:

Cílem této bakalářské práce je především shrnutí myšlenek osvícenských myslitelů Voltaira, Paula Heinricha Dietricha Holbacha, Julienu Offray de La Mettrieho, Denise Diderota a Clauda Adriena Helvétia vzhledem k náboženství. Samozřejmě nelze opomenout uvedení do kontextu doby, které bude konkrétní analýze osvícenských děl předcházet spolu s předpoklady osvícenských myšlenek. Těmito předpoklady se myslí filosofie Johna Locka a René Descarta. Tito, ač myšlenkově velmi odlišní filosofové, se stali inspirací pro celý myšlenkový proud osvícenství. Práce se věnuje také otázce toho, jakým způsobem poznamenali osvícenští filosofové a jejich filosofie myšlení současného člověka.

Klíčová slova: osvícenství, náboženství, kritika, Bůh, příroda, člověk, filosofie, Voltaire, Paul Henry Dietrich Holbach, Julien Offray de La Mettrie, Denis Diderot, Claude Adrien Helvétius

Abstract

The aim of this bachelor thesis is predominantly a summary of the thought paradigm in relation to religion as portrayed by Enlightenment thinkers such as Voltaire, Paul Heinrich Dietrich, Baron d'Holbach, Julien Offray de La Mettrie, Denis Diderot or Claude Adrien Helvétius. Also included is a contextualization of the period as well as the prerequisites of the Enlightenment thought, which precede the actual analysis of the works of Enlightenment thinkers. The prerequisites shall be understood as the philosophical works of John Locke and René Descartes. These philosophers, however conceptually different, have greatly influenced the whole Enlightenment movement. The thesis also examines the ways in which have the Enlightenment thinkers and philosophy influenced modern society's thinking.

Keywords: Enlightenment, religion, critique, God, nature, man, philosophy, Voltaire, Dietrich Holbach, Julien Offray de la Mettrie, Denis Diderot, Claude Adrien Helvétius

Obsah

Úvod.....	6
.1 Uvedení do doby.....	8
1.1 Pojem osvícenství.....	8
1.2 Osobnosti.....	9
1.3 Filosofie.....	12
1.4 Politika.....	13
1.5 Duchovenstvo.....	13
1.6 Vzdělání.....	14
.2 Inspirace osvícenců.....	17
2.1 John Locke.....	17
2.2 René Descartes.....	19
.3 Osvícenští filosofové a náboženství.....	24
3.1 François Marie Arouet.....	24
3.2 Paul Heinrich Dietrich Holbach.....	27
3.2.1 Smysl lidské existence u Holbacha.....	32
3.3 Julien Offray de La Mettrie.....	34
3.3.1 Smysl lidské existence u La Mettrieho.....	38
3.4 Denis Diderot.....	38
3.5 Claude Adrien Helvétius.....	42
.4 Problematika Přírody.....	45
Závěr.....	48
Použitá literatura.....	51
Primární literatura.....	52
Sekundární literatura.....	53

Úvod:

Cílem této bakalářské práce je především shrnutí názorů osvícenců vzhledem k náboženství. Největší pozornost mám v úmyslu věnovat rodícímu se materialismu a ateismu. Také bych chtěla poukázat na proměnu vidění „světa“ a upozornit na nové pojetí člověka a smyslu jeho existence. Cílem je také poukázat na souvislost některých myšlenkových rysů osvícenských myslitelů s myšlenkovými koncepty současné společnosti.

Chceme-li proniknout do tezí osvícenců, je nezbytné poukázat na filosofické koncepty jim předcházející, díky nimž se myšlenková tradice osvícenství zrodila. Představiteli těchto „inspiračních zdrojů“ jsou pro nás jednoznačně René Descartes a John Locke. Proto shrneme tu oblast jejich filosofie, která byla pro osvícence východiskem.

Podíl na vzniku tohoto velmi významného myšlenkového proudu ovšem neměli „pouze“ jeho myšlenkoví předchůdci, ale také historický kontext, především pak feudální uspořádání společnosti, o kterém se v rámci této práce, spolu s obecným úvodem do doby a společnosti, nezapomeneme zmínit.

K výběru tématu bakalářské práce mě vedlo to, že mi osvícenci byli sympatičtí svým racionalismem a odklonem od pověrčivosti či dogmat. Konkrétní téma, tedy Osvícenská kritika náboženství a její předpoklady, mě lákalo také z toho důvodu, že k dané problematice v podstatě neexistuje publikace v češtině, která by nevycházela z marxistických pozic. V marxismu je ještě silný étos osvícenství a sdílení předpokladů. Neexistuje ani publikace zaměřující se právě na tuto oblast kritiky, tedy kritiku náboženství, která je osvícencům tolik vlastní.

Proč právě tito osvícenci? Proč ne Kant, Leibniz či Spinoza? Vybraní osvícenci se pro mě stali jakýmsi „exemplárním materiálem“, který umožňoval nahlédnout do podstaty, kterou by v případě zmiňovaných filosofů mohla zakrýt metafyzická nesrozumitelnost. Z tohoto důvodu, a též z důvodu omezeného prostoru této práce, se věnuji vybraným zástupcům osvícenské filosofie. V jejich filosofii se mi zdají myšlenkové principy, pro nás důležité, znázorněny nejzřetelněji. Budeme se tedy zabývat pěti osvícenskými filosofy, těmi jsou: Voltaire, Paul Heinrich Dietrich Holbach, Julien Offray de La Mettrie, Denis Diderot a Claude Adrien Helvétius. Jak

jsem již zmínila, budeme sledovat především vztah k náboženství, který formulují námi zvolení zástupci. K jeho dokonalému pochopení nám ale nestačí pouze vyřčené teze o náboženství, musíme proniknout také do oblasti filosofie. Stále se nám ale jedná především o tematiku náboženství, proto problematiku metafyziky omezíme takovým způsobem, aby nám vysvětlení postačilo k pochopení náboženského přesvědčení.

Celá bakalářská práce je metodicky založená především na studiu, rozboru a následné interpretaci primární literatury. Poznatky vycházející z primární literatury jsou mnohdy doplněny informacemi ze sekundární literatury či z předmluv. Tato sekundární literatura je ovšem použita zcela doplňkově pro bližší pochopení jevu či pro uvedení do historického kontextu.

1. Uvedení do doby:

1.1. Pojem osvícenství

V 18. století představil německý malíř Daniel Chodowiecki obraz s názvem Osvícenství, který okomentoval těmito slovy: „*Toto nejvyšší dílo rozumu ... nemá dosud (snad proto, že věc sama je ještě nová) žádný jiný srozumitelný symbol než vycházející slunce. To zřejmě zůstane ještě dlouho jeho nejpříhodnějším vyjádřením, neboť stále budou z močálů, kadidelnic a zápalných obětí modloslužebných oltářů stoupat mlhy, které je tak snadno mohou zakrýt. Pokud však jednou vzejde, žádné mlhy je již nezadrží.*“¹

Jak nám ukazuje Ulrich Im Hof ve své knize Evropa a osvícenství, osvícenství se pomalu, ale jistě šířilo po celém světě, respektive ve světě „bílého muže“. Cílem jeho šířícího se „světla“ mělo být skoncování s otroctvím a pověrou a odstranění „stínů“, o kterých mluví Chodowiecki. Světlo nemělo proniknout pouze do náboženství, ale také do ostatních koutů lidské činnosti.²

Osvícenství se ve své době stalo velmi populárním. 17. století nebylo pro lid jednoduché, bylo plné krizí, morových ran, či hromadných vyhánění jinověrců, proto se v 18. století hledá nová stabilita. Na čem by měla stát? Nejdůležitější bylo nové, rozumné, uspořádání života jak společenského, tak politického. Důležitá byla také racionalizace (proto také inspirace Descartem a Lockem). Útočí se proti starému – temnému – nepohlíží se k minulosti, neinspiruje se historií, naopak se hledí do budoucnosti.³ Takto nově budovaný moderní stát, musí být pevně organizovaný, proto bychom ho mohli nazvat strojem. Je pochopen jako stroj, mechanismus, který sám v sobě nemá žádný cíl, ale který je nutno řídit pochopením jeho stavby. Jeho budování je spojeno s rozvojem vědy, politiky, práva, vzdělávání, ekonomie a dalších.

Abychom pochopili obrovskou váhu, kterou je nutno osvícenství přisuzovat, musíme si uvědomit základní problém společnosti, kvůli kterému tento myšlenkový proud vzniká. Tím je především feudální uspořádání společnosti. O této situaci nás

¹ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 7.

² Tamtéž, s. 11.

³ Tamtéž, s. 12-13.

informuje například Vladimír Čechák ve svých předmluvách jak k Výboru z díla Voltairova, tak k Diderotovu Výboru z díla. Právě osvícenský proud napomohl k tomu, aby mohlo dojít k Velké francouzské revoluci, která znamenala vyvrcholení boje mezi „třetím stavem“ a absolutistickou monarchií Ludvíka 16. a jejími oporami, to znamená především šlechtou a církví (například Voltairovo dílo Hendriáda napadá velmi ostře tyto opory feudálního uspořádání společnosti). Proces osvícenství mimo jiné znamená postupné sjednocování představitelů „třetího stavu“ – rodící se buržoazie. Lidé se rozhodli bojovat proti feudálnímu uspořádání státu. Bojovníky za „lepší stát a život“, jak bychom mohli tyto osobnosti nazvat, se stali především intelektuálové. Ti kladli důraz na rozum, s jehož pomocí bojovali v první řadě proti náboženským pověrám, byla kritizována především církev, jejíž moc ve státě neustále rostla. Proto se stává předmětem diskuzí, a později i heslem Velké francouzské revoluce, představa volnosti – rovnosti – bratrství, tzn. představa demokracie.⁴

1.2. Osobnosti

Ze zájmu, který je v rámci osvícenství povětšinou věnován encyklopedistům, bychom mohli nabýt dojmu, že přímé kritice poměrů se věnovali pouze oni. Jak upozorňuje Im Hof, opak je pravdou. V 18. století se objevuje mnoho spisů, které se věnovaly kritice tehdejšího stavu společnosti a nápravě těchto nevyhovujících poměrů. Většinou každý z nich řeší problém konkrétního odvětví. Celé století žilo sen o lepším světě. Tento sen se stále přibližoval. Naději dodávala skutečnost, že se konečně směřovalo dopředu, nebyla zde tendence utíkat zpět, nýbrž touha po lepším zítřku. Změna nemá tkvět v obnově minulosti, pokrok se konečně hledá v rozumu, ve vzdělání.⁵

Také my věnujeme pozornost Encyklopedii. První svazek tohoto díla vyšel 1. července 1751 pod názvem Encyklopedie aneb racionální slovník věd, umění a řemesel⁶. Jak mohlo být, a bylo, očekáváno, dílo radikálně odmítli jezuité, na jejichž popud byla Encyklopedie králem zakázána. Tento zákaz ovšem netrval dlouho,

⁴ ČECHÁK, Vladimír. "Předmluva." In: DIDEROT, Denis. *Výbor z díla*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1990, s. 7-11.

Čechák, Vladimír. "Předmluva." In: VOLTAIRE, François Marie. *Výbor z díla*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1989, s. 8-11.

⁵ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 133-135.

⁶ Tamtéž, s. 138.

protože u řady významných osobností se dočkalo dílo obrovského úspěchu. Když bylo po 29 letech dokončeno, obsahovalo 36 svazků.⁷

Diderot v Prospektu Encyklopedie shrnuje veškeré důležité informace o Encyklopedii - o jejím vzniku, či konkrétním cíli: „*Usilovali jsme o vytvoření obecného obrazu úsilí lidského ducha ve všech směrech a ve všech stoletích, snažili jsme se o to, abychom předměty představili jasně, poskytli každému z nich přiměřené místo.*“⁸ Diderot nás upozorňuje, že Encyklopedie je zpracována takovým způsobem, že ke studiu věd jejím prostřednictvím nepotřebujeme vůbec žádné předchozí znalosti, „*že vykládá to, co je důležité vědět o každém předmětu; že články se vzájemně vysvětlují a že následkem toho obtížné názvosloví nikde nenaráží. Z toho soudíme, že toto dílo by mohlo vědci z povolání nahradit knihovnu ve všech oborech, vyjma jeho vlastní, že doplní základní knihy, rozvine pravé principy věcí, označí jejich vztahy, přispěje k jistotě a k pokroku lidských vědomostí; a tím, že rozmnoží počet pravých vědců, významných umělců a osvícených přátel věd a umění, rozšíří ve společnosti nové přednosti.*“⁹ Také nám „oznamuje“, že učení, obsažené v Encyklopedii, je možné rozdělit do tří hlavních oddílů, kterými jsou „*vědy, svobodná umění a mechanická umění.*“¹⁰ V Prospektu nechybí ani několik informací o metodě, pomocí které byly jednotlivé vědy „monitorovány“. Nejprve se pojednává o látce samotné, zde je nutno zmínit, kde se tato látka nalézá, jaké má vlastnosti, druhy, jakým způsobem se zpracovává atd., jako další krok uvádí Diderot nutnost pojednat o hlavních výrobcích, které se z látky tvoří a o způsobu, kterým se vytváří. Třetí krok znamenal uvedení jména, popisu a tvaru nástrojů a strojů a také průřez přístroji, u kterých bylo důležité, aby je lidé znali zevnitř. Důležité byly také obrázky – kresby, o kterých pojímá čtvrtý krok. Na těchto kresbách se znázorňovaly hlavní části výkonu práce: „*omezili jsme je na důležité pohyby dělníka a na momenty výkonu, které se dají velmi snadno nakreslit a velmi těžko vysvětlit.*“¹¹ Posledním krokem pak bylo definování výrazů, které jsou vlastní mechanickému umění.¹²

⁷ Tamtéž, s. 138.

⁸ DIDEROT, Denis. *Vybrané spisy*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953, s. 30.

⁹ Tamtéž, s. 48.

¹⁰ Tamtéž, s. 42.

¹¹ Tamtéž, s. 47.

¹² Tamtéž, s. 46-47.

Jak jsme již zmínili, první svazek Encyklopedie vychází již roku 1751. Vladimír Čechák zmiňuje, že k tomuto aktu došlo především díky spolupráci Diderota s d'Alambertem. Od tohoto roku až do roku 1757 pak vychází každý rok jeden svazek. Čechák také informuje, že práce na tomto díle se stávala čím dál náročnější, postupně odcházeli Diderotovi spolupracovníci i ten, se kterým byl Diderot v nejužším kontaktu - d'Alambert, ten nejspíše podlehl zásahům královské cenzury. Ve chvíli, kdy byla Encyklopedie téměř hotova, Diderot zjistil, že vydavatel díla Lebreton podle své vůle upravoval text a vypouštěl z něj ty úseky, které se mu zdály „nebezpečné“. Diderot se ale nenechal ani touto událostí odradit a dílo bylo roku 1772 dokončeno.¹³

Je nutné si uvědomit, že mezi protagonisty osvícenství nepatřili jen jednotliví spisovatelé, malíři, filosofové a další jedinci, ale vznikaly zde organizované společnosti, které většinou tvořil kruh přátel pravidelně se scházejících k diskuzi za účelem přispění k reformě vědy, kultury, vzdělanosti, sociální či hospodářské situace. Společnosti se musely rozdělit podle konkrétnějšího zaměření sdružení. Tímto způsobem se vydělily akademie, salony, čtenářské společnosti, zemědělsko-hospodářské společnosti, svobodní zednáři a jiné.¹⁴

Vzorem akademií byla samozřejmě athénská Platonova akademie. Jejich cíle byly unášeny především směrem vědeckým. Soustředily se v první řadě na obory, které byly na universitách schovány pod stínem teologie a práv. Salony jsou oproti akademiím neorganizované diskusní kroužky přátel, kteří se scházejí ke společným debatám. Ty nejvýznamnější se nacházely ve Francii. Tato forma rozvíjení myšlenek a znalostí má původ již v antice. V souvislosti s naší problematikou nemůžeme nezmínit salon mademoiselle de Laspinasse, kde se scházeli autoři Encyklopedie – d'Alambert, Condillac, Turgot a další, aby debatovali o politice, filosofii, náboženství a dalších tématech. V tomto prostředí prý nebylo nic vyloučeno. Cílem čtenářských společností, které kvetly především v Německu, bylo vzdělávání širší veřejnosti. Jednou z nejvýznamnějších čtenářských společností byla Učená čtenářská společnost v Mohuči, která se prohlašovala za proti jezuitskou a osvícensko-reformní.¹⁵ Cílem svobodných zednářů bylo oživení strnulého náboženství a podpora míru mezi lidmi.

¹³ ČECHÁK, Vladimír. "Předmluva." In: DIDEROT, Denis. *Výbor z díla*, s. 16-18.

¹⁴ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 90-132.

¹⁵ Tamtéž, s. 91-102.

Toto seskupení bylo natolik tolerantní, že se uvnitř něj revitalizovaly náboženské rozdíly. Již podle názvu těchto společností nás jistě nepřekvapí, že zemědělsko-hospodářské společnosti se zabývaly výhradně agrárním hospodářstvím. Byla zde snaha o zkvalitnění půdy, chov dobytka, produkci mléka a mléčných výrobků a také uvolnění obchodu.¹⁶

1.3. *Filosofie*

Jaké bylo v této době postavení filosofie? Filosofie v 18. století usiluje o změnu, již nechce být onou „služkou teologie“, chce se stát praktickou moudrostí a postupně se jí to podaří. Mění se také postavení této vědy na univerzitách, kde se stává základem pro ostatní studia, jakýmsi vedoucím principem. Filosofie ovšem nežije jen na univerzitách a mezi inteligencí, objevují se zde snahy přeformulovat, popularizovat složitá a špatně pochopitelná díla pro širší čtenářskou veřejnost. Člověk již neměl uvažovat pod nadvládou církve, měl samostatně myslet, přehodnocovat autority, ne jen přijímat dogmatické výroky duchovenstva.¹⁷ S tímto souvisí i Descartův názor na to, co je úkolem vědy. Tímto úkolem je podle něho, jak nám sděluje v Rozpravě o metodě, udělat z člověka jakéhosi pána přírody. Což je podle něj důležité ne pro jednodušší získávání plodin, ale především pro zdraví. V medicíně té doby je, jak Descartes sám podotýká, málo pozoruhodných věcí, říká, že oproti tomu, co je třeba poznat, je toho známo opravdu velmi málo.¹⁸ „...*místo oné spekulativní filozofie, již se vyučuje ve školách, je možno nalézt jinou, praktickou, jejíž pomocí poznajíce sílu a působnost ohně, vody, hvězd, oblohy a všech ostatních těles, nás obklopujících, tak zřetelně, jako známe rozličná zaměstnání svých řemeslníků, mohli bychom všeho toho použít stejným způsobem ke všem účelům, pro něž se to hodí, a stát se tak jakoby pány a vlastníky přírody.*“¹⁹

¹⁶ Tamtéž, s. 111-126.

¹⁷ Tamtéž, s. 139-141.

¹⁸ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Praha: Laicherova filosofická knihovna, 1947, s. 69.

¹⁹ Tamtéž, s. 68-69.

1.4. Politika

Jak jsme zmiňovali, důležité bylo nastolit změnu také v politice, která byla velmi zastaralá, panovníci nevěděli, jak se v dané situaci zachovat, byli omezováni privilegií, která pocházela s minulých dob, proto byla nastolována absolutistická vláda, která z poddaných činila otroky, tedy naprosto odporovala právu přirozenému.²⁰

V této věci se považuje za velmi důležité řešení filosofa Johna Locka. V jeho teorii společenské smlouvy dochází k politické koncepci rozdělení na vládu, tzn. panovníka a parlament, a lid, který je vládou reprezentován. Lidu nesmí být ponechána absolutní svoboda, neboť ta by vedla k anarchii. Naopak ovšem nemůže být člověk podroben moci druhého bez toho, aby k tomu dal souhlas. Proto je potřebná smlouva, která má zajistit pokojný život pro všechny. Z toho plyne myšlenka legislativy lidu a vládní moci krále a ministerstva. Tyto myšlenky inspirovaly mnoho ostatních evropských zástupců, svůj vrchol dosáhly ve Francii v podání Montesquieuho a jeho knihy O duchu zákonů, v anglickém systému totiž Montesquie viděl myšlenku uskutečnění dělby moci.²¹

1.5. Duchovenstvo

S ohledem na téma bakalářské práce je pro nás důležitý také stav náboženství a církve.

Duchovenstvo bylo vždy pevně spjato s politikou, to se nemění ani v 18. století. Tato skutečnost byla také jedním z cílů kritiky ze strany osvícenců. Im Hof nás informuje, že každý stát, nezávisle na tom, zda byl protestantský či katolický, měl svou církev, která byla přísně organizovaná. Nebylo možné, aby na vesnici chyběla fara nebo kostel. Faráři pravidelně kontrolovali věřící i nevěřící. Pro každého musela být samozřejmostí alespoň občasná návštěva kostela. *„Škola a sociální péče podléhaly dohledu duchovního vesnické farnosti a ten v nejnížší instanci představoval*

²⁰ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 157.

²¹ Tamtéž, s. 157-160.

i strážce mravnosti a trestající moc.“²² Vzhledem k tomu, že kněží byli jedni z mála vzdělaných lidí, vyučovali nejen na středních, ale také na vysokých školách.²³

V 17. století byly velmi zdůrazňovány rozdíly mezi katolíky a protestanty, což neustalo ani v 18. století. Na místech, kde žili protestanti a katolíci vedle sebe, vznikaly neustálé spory, to bylo ukončeno Ludvíkem 14., který odvolal roku 1685 toleranční edikt nantský. Důsledkem této akce byla hromadná emigrace francouzských protestantů, kteří nacházeli útočiště v sousedních protestantských státech.²⁴

Im Hof uvádí příklady pronásledování jinověrců, které probíhalo velmi silně například v Polsku nebo na luteránských územích Pinzgau a Pongau.²⁵

Navzdory veškerému pronásledování odmítli někteří jinověrci utéct z Francie a rozhodli se tajně přeměnit na Církev pouště či Alpský Izrael. Situace se začíná ve Francii uklidňovat přibližně v polovině 18. století. V roce 1781 je pak Josefem II. vydán toleranční patent „*a v rakouských a českých zemích mohly zbytky četných nekatolických skupin opět vyjit ze svých úkrytů.*“²⁶

Im Hof nás vyvádí z omylu a vyvrací domněnku, která by nás mohla napadnout, a sice že pronásledování byli „pouze“ protestanti. Dozvídáme se o tlaku, který byl vyvíjen ze strany anglické koruny na katolické Iry. Byla zakázána katolická výuka a katolické školy, uvolnění těchto nařízení se Irové dočkali teprve na konci 18. století.²⁷

1.6. Vzdělávání

Před nástupem osvícenství bylo vzdělávání v otřesném stavu. Protestantské země sice dbaly na vzdělávání, to ovšem probíhalo většinou pouze prostřednictvím katechismu, kde se děti učily z paměti úryvky z Bible. Katechismus měl podávat učení o správné víře a správném chování. V katolických zemích, kde monopol na výuku drželi jezuité, to vypadalo podobně, i když nebyl důraz kladen na četbu Bible. Proto

²² Tamtéž, s. 35.

²³ Tamtéž, s. 34-35.

²⁴ Tamtéž, s. 36.

²⁵ Tamtéž, s. 36.

²⁶ Tamtéž, s. 37.

²⁷ Tamtéž, s. 37.

byla jedním ze základních cílů osvícenství také reforma školství. Locke ve svém spisu *O výchově* požadoval výchovu svobodných občanů, v 18. století také přichází Rousseau se svojí přirozenou výchovou, pohled na vzdělávání se tedy podstatně mění. Osvěta se ovšem neměla týkat jen elity, jak to zpočátku vypadalo, měla proniknout k lidu, proto se začaly zřizovat zvláštní školy pro nižší vrstvy. V některých městech a vesnicích se dokonce školy otvíraly všem dětem, ne jen dětem z bohatých rodin, ale také dětem chudiny.²⁸

Co se týče vysokých škol, zde měly podle Im Hofa probíhat četné změny. Kromě klasické výuky matematiky a fyziky se přibírala výuka přírodovědy, geologie, geografie či historie. Proti těmto změnám některé univerzity protestovaly, zastávaly názor že „*hranice, dané předky se nesmí měnit*“²⁹. Teologové, právníci či lékaři – na tyto tři tradiční povolání univerzita připravovala. Vzhledem k technickému pokroku, který se v této době hlásil, však byla zapotřebí další povolání, tedy i školy, které na toto zaměstnání připraví. Z toho důvodu začínají vznikat technické školy, umělecké, obchodní či kamerální.³⁰

Za poměrně krátkou dobu dosáhli osvícenci ohromného pokroku nejen v samotném vyučování, ale reformou škol postoupili opět další krok k demokratizaci tehdejší společnosti.

V souvislosti se vzděláním je nutné zmínit se také o technice, která se vyvíjí závratným tempem. Důkazem toho nám mohou být například, jak se můžeme také dozvědět u Im Hofa, první horkovzdušné balóny, první chemické pokusy, jakési počátky elektřiny a také největší vynálezy této doby: hodiny a parní stroj.³¹

Samozřejmě bychom zde mohli mluvit o dalších odvětvích a problémech, které se v 18. století řešily, diskutovaly a měnily. Jako například emancipace žen³², vzpoury proti kolonizátorům a otrokářství³³, mohli bychom se podrobněji věnovat

²⁸ Tamtéž, s. 172-177.

²⁹ Tamtéž, s. 173.

³⁰ Tamtéž, s. 173.

³¹ Tamtéž, s. 170-171.

³² Tamtéž, s. 206-209.

³³ Tamtéž, s. 187-196.

změním v hospodářství.³⁴ Pro naše účely ale postačí krátké nastínění situace, které jsem uvedla.

³⁴ Tamtéž, s. 111-120.

2. Inspirace Osvícenců

Jak jsme informovali v úvodu, pro pochopení myšlenkových principů osvícenství je třeba nastínit nejen historický kontext a obecné informace o společnosti, ale také filosofická východiska, ze kterých osvícenci vycházeli. Za ty nejdůležitější „prameny“ považujeme filosofii René Descarta a Johna Locka.

2.1. René Descartes

V rámci své metodické skepse, tzn. ve svém pochybování o existenci vnějšího světa, potřebuje nějaký pevný bod, něco, o čem s jistotou ví, že existuje. Takovou jistotu vykazuje subjekt, ke kterému se obrací. Jediné, co subjekt charakterizuje, je myšlení. Uvědomuji si, že myslím, tudíž musím být. Tuto skutečnost nám Descartes dává najevo například ve Druhé meditaci s názvem O přirozenosti lidské mysli: o tom, že je známější než tělo: „*je to myšlení, jedině to se ode mě nedá odloučit. Já jsem, já existuji, to je jisté.*“³⁵. Člověk je tedy věc myslící. Odtud nejslavnější Descartův výrok: „*Myslím, tedy jsem.*“³⁶

Descartes ve Třetí meditaci výslovně říká, že: „*pravdivé je vše, co vnímám jasně a rozlišeně*“³⁷ Proto nepovažuje za pravdivé smyslové představy, nejsou totiž jasné a zřetelné. Descartes uznává, že ideje těchto smyslových věcí jsou v nás, to ovšem nesvědčí o tom, že existují předměty vně nás, na základě kterých by ideje vznikly. „*totiž že jsou vně mne jakési věci, od nichž ony ideje pocházejí a jimž jsou naprosto podobné. A právě v tom jsem se buď mýlil, nebo alespoň, soudil-li jsem správně, se tak nestalo díky síle mého vnímání.*“³⁸ O idejích se vyjadřuje následovně: „*Co se pak týče idejí, pokud je беру samy o sobě a nevztahují se k něčemu jinému, nemohou být ve vlastním smyslu nepravdivé, neboť ať už bych si představil kozu nebo chiméru, nebude to, že si představuji jedno, méně pravda než to, že si představuji druhé.*“³⁹

³⁵ DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 29.

³⁶ Tamtéž, s. 27-29.

³⁷ Tamtéž, s. 36.

³⁸ Tamtéž, s. 36.

³⁹ Tamtéž, s. 37.

V tomto světě musí být něco, co musí platit nutně pro všechny. Kromě toho, že je jasné a zřetelné to, že myslím, pro ty, kteří mají rozum, musí nutně platit nejjednodušší a všeobecné ideje. Pravdivé, nebo alespoň zčásti, jsou pak obory, které se jimi zabývají – například geometrie a aritmetika. Jasně a zřetelně tedy podle Descarta, jak uvádí v První meditaci, jsou ty nejjednodušší a nejvšeobecnější ideje, jako například ideje matematické.⁴⁰ Konkrétní příklady těchto „jistě existujících“ idejí poté uvádí ve Třetí meditaci, patří mezi ně například tvar či hloubka.⁴¹ Východiskem pro jeho filosofii se tak stává matematizace světa a přírody.⁴² Dalším velmi důležitým momentem jeho filosofie je princip kauzality, kterým je podle něj ovládán způsob myšlení. Tento princip nám říká, že vše, co vznikne, vzniká nějakou příčinou. Z ničeho nic nepovstane: „z ničeho nemůže vzniknout něco, a také, že něco dokonalejšího (to jest něco, co v sobě obsahuje více reality) nemůže vzniknout z něčeho méně dokonalého.“⁴³

Nemůžeme souhlasit s Bondyho tvrzením o Descartově deismu: „*Logika úvahy ho častokrát dovedla – zvláště v přírodní filosofii – až k deismu, resp. na sám práh ateismu.*“⁴⁴ Již samotná vrozená idea Boha nám musí jasně naznačit, že Descartes měl k deismu opravdu daleko. K vyvrácení pochybností o Descartově víře jistě postačí několik jeho slov ze Třetí meditace: „*Jménem „Bůh“ chápu jakousi nekonečnou, nezávislou, nanejvýš chápající, nanejvýš mocnou substanci, která stvořila jak mne, tak cokoli jiného, co existuje – pokud něco jiného existuje*“⁴⁵ Z tohoto tvrzení nám musí být jasné, že Bůh podle Descarta existuje. Jeho ideu považuje za naprosto pravdivou. „*Je také naprosto jasná a rozlišená, neboť je v ní cele obsaženo vše, co jasně a rozlišeně vnímám jako reálné a pravdivé a jako nesoucí v sobě nějakou dokonalost.*“⁴⁶

Podle Descarta Bůh vše, co je, nejen stvořil, ale také „to“ neustále uchovává, jinak by „to“ nemohlo existovat. Nic neopomíjí a podává další důkazy, které podle

⁴⁰ Tamtéž, s. 25.

⁴¹ Tamtéž, s. 43.

⁴² SOBOTKA, Milan. "Lockův Esej o lidském rozumu." In: LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Praha: Svoboda, 1984, s. 7.

⁴³ Tamtéž, s. 40.

⁴⁴ BONDY, Egon. *Evropská filosofie XVII. a XVIII. století*. Praha: Vokno, 1996, s. 109.

⁴⁵ DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*, s. 44.

⁴⁶ Tamtéž, s. 46.

nej mluví pro existenci Boha.⁴⁷ Pro naše účely však jistě postačí několik argumentů, které jsme zmínili.

V čem konkrétně je pro osvícence, a pro nás, Descartes tolik podstatný? Descartes nahlíží na substanci jako na tělesovost. Jak jsme již zmínili, vidí konkrétní rysy, které tělesovost dávají – „*rozměry čili rozlehlost do délky, šířky a hloubky, tvar, který povstává ohraničením této rozlehlosti, polohu, kterou mezi sebou udržují různé tvary, a pohyb, čili změnu této polohy.*“⁴⁸ Tyto nejjednodušší ideje jsou mu poté, jak nás upozorňuje Milan Sobotka v předmluvě k Lockově Eseji o lidském rozumu, východisky matematické konstrukce světa.⁴⁹ Námi sledovaní osvícenští filosofové od Descarta jeho teorii „přebírají“, ovšem s určitými „úpravami“. V jejich pojetí se z Descartovy tělesovosti „stává“ hmota. Descartes nemůže připustit, aby v tělesovosti byla přítomna síla ve smyslu první příčiny pohybu, neboť tu „přivádí na svět“ Bůh – to on je příčinou pohybu.⁵⁰ Navíc, jak si jistě všimneme, sílu nelze rozložit na geometrické prvky. „Osvícenská hmota“ ovšem sílu zahrnuje. Odkud se tato síla, nebo pohyb, jak ji můžeme nazvat, bere? Uvádí ji do pohybu buď Bůh, první hybatel, jak si ukážeme například u Voltaira, nebo je příčina pohybu hmoty hledána v hmotě samotné, jak uvidíme u osvícenských filosofů-materialistů. V souvislosti s touto tematikou se ale vynořuje problém toho, jak mohl být pohyb do hmoty vložen. Na tuto problematiku poukážeme níže.

Jako jeden z důkazů Descartova náboženského přesvědčení jsme uvedli vrozenou ideu Boha, je zřejmé, že s touto tezí se musela filosofie nějakým způsobem vyrovnat. Tohoto úkolu se chopil senzualista John Locke.

2.2. John Locke

Tento myslitel inspiroval svým senzualismem veškerou osvícenskou filosofii.

Při studiu Lockova díla Esej o lidském rozumu je jeho senzualistický postoj jasný již z několika prvních myšlenek. Za vše mluví název druhé kapitoly tohoto díla: V mysli nejsou žádné vrozené principy. Z tohoto nadpisu je zřetelné, že velkou část své práce věnuje Locke vysvětlení, proč nemohou existovat vrozené ideje. Kdyby

⁴⁷ Tamtéž, s. 47-49.

⁴⁸ Tamtéž, s. 43.

⁴⁹ SOBOTKA, Milan. "Lockův Esej o lidském rozumu." In: LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*, s. 7.

⁵⁰ DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii: Námítky a autorovy odpovědi*, s. 48.

existovaly, tak by je musela mysl znát. Musely by se projevit především u dětí či divochů, právě u těchto skupin však žádné vrozené ideje nenajdeme.⁵¹ Další jev, který poukazuje na neexistenci vrozených idejí, jsou morální ctnosti – morální principy.⁵² Důkazem toho, že těmito principy nejsme vybaveni od narození, je fakt, že mohou být porušovány. Žádná směrnice není vrozená, protože v případě, že by ji ustanovil Bůh, bychom ji nemohli porušit: „*Je přece nemožné, že by lidé měli ze studu či strachu, směle a klidně přestoupit směrnici, o níž by nemohli zřejmě nevědět, že byla ustanovena Bohem, který by zajisté ztrestal její přestoupení, a to takovou měrou, že by opovázlivec pořádně zplakal nad výdělkem.*“⁵³

Mluvíme-li o vrozených idejích, nesmíme opomenout tu patrně nejdůležitější - ideu Boha. „*Idea Boha není vrozená – Lze-li si u některé ideje představit, že je vrozenou, pak může být idea Boha považována za takovou z mnoha důvodů před všemi ostatními; neboť je stěží pochopitelné, jak by měly být nějaké vrozené morální zásady, když by nebyla nějaká vrozená idea božstva. Bez odpovídající představy o zákonodárci není možné mít představu o zákonu a jeho závaznosti.*“⁵⁴ Názor, že je tato idea vrozená, vylučuje Locke pomocí existence ateistů. Navíc to, že máme ponětí o Bohu, neznamena, že představuje vrozenou ideu, i kdyby o něm měl představu úplně každý člověk, nedokazovalo by to vrozenost jeho ideje. Stejně tak je všeobecně přijímaný pojem Slunce či ohně a jsou snad jejich ideje považovány za vrozené?⁵⁵

Člověk má schopnost poznávat, tak nač by potřeboval mít vrozené ideje? „*Bůh tím, že vybavil člověka jeho poznávacími schopnostmi, nebyl už k tomu, aby myslí člověka vstípl tyto vrozené duševní představy, zavázán svou dobrotou více, než kdyby člověku, jehož už vybavil rozumem, rukama a materiálem, měl ještě postavit mosty a domy.*“⁵⁶ Locke dodává, že pokud nejsou vrozené ideje, nejsou vrozené ani výroky.⁵⁷

Locke nezanedbává ani původ vrozených idejí a vysvětluje, jak tento mýtus vznikl. Zjednodušeně můžeme říci, že podle něho existovaly obecné výroky, o

⁵¹ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1984, s. 44.

⁵² Tamtéž, s. 54.

⁵³ Tamtéž, s. 56-57.

⁵⁴ Tamtéž, s. 61-62.

⁵⁵ Tamtéž, s. 62.

⁵⁶ Tamtéž, s. 63.

⁵⁷ Tamtéž, s. 64.

kterých nebylo možno pochybovat a pro „líné“ lidi, kteří nebyli přístupni bádání, bylo nejjednodušší nazvat je vrozenými. Tento pojem se tak stal výhodným pro velké množství lidí, například učitele či diktátory, jejichž stoupenci byli nuceni přijmout jejich názory za vrozené.⁵⁸

Jak vznikají ideje, pokud nejsou vrozené? Podle senzualisty Locka „*Všechny ideje přicházejí ze smyslového vnímání nebo z reflexe*“⁵⁹. Veškerý materiál do naší mysli přichází ze zkušenosti. Jaký je rozdíl mezi smyslovým vnímáním a reflexí? Smyslové vnímání je zcela závislé na našich smyslech, plyne z něho většina našich idejí. Naše smysly se zabývají smyslovými objekty a tím dodávají do mysli vjemy věcí „*a když řeknu, že je smysly dodávají do mysli, míním tím, že z vnějších objektů dodávají do mysli to, co tam pak ony vjemy vyvolává.*“⁶⁰ Druhý zdroj idejí, reflexi, má člověk v sobě. Je to „*vnímání činnosti naší vlastní mysli v nás samých, když se zabývá ideami, které před tím získala*“.⁶¹ K těmto idejím nemůžeme dospět na základě vnějších objektů. Jsou to děje naší mysli, jako je myšlení, vnímání, poznávání a další.⁶² Ideje nemohou být vytvořeny ani zničeny myslí, nepocházejí z ničeho jiného než ze smyslů či reflexe.⁶³

V Eseji o lidském rozumu dělí autor ideje nejen na ideje smyslového vnímání a ideje z reflexe, ale také na ideje jednoduché a složité. Složité se skládají právě z jednoduchých. Do mysli přicházejí pouze jednoduché ideje, ze kterých později mohou vzniknout složité. To znamená, že při přijímání jednoduchých idejí je mysl pasivní. Když ale později z jednoduchých tvoří ideje složité, stává se aktivní. Jednoduché ideje autor hodnotí jako jasnější, přesnější i zřetelnější než ideje složité.⁶⁴

Jednoduché ideje jsou dále rozlišovány na ideje z jednoho smyslu, z více smyslů a ideje z reflexí. Toto dělení je po naše účely nepodstatné, proto jen ve zkratce: Locke zjišťuje, že některé ideje vstupují do naší mysli pouze jedním smyslem, který je pro tuto funkci speciálně uzpůsoben. V případě, že by došlo k poškození některých kanálků, neexistují pro ideu žádná jiná „dvířka“, kterými by

⁵⁸ Tamtéž, s. 66-67.

⁵⁹ Tamtéž, s. 74.

⁶⁰ Tamtéž, s. 75.

⁶¹ Tamtéž, s. 75.

⁶² Tamtéž, s. 75.

⁶³ Tamtéž, s. 82.

⁶⁴ Tamtéž, s. 114-115.

mohla být vnímána, může být zaznamenána právě tím jedním smyslem. Mezi takové ideje Locke řadí například barvy, ideje hluku, chuti a další. Přičemž uznává, že ne pro všechny jednoduché ideje existuje pojmenování.⁶⁵ Mezi jednoduché ideje z různých smyslů řadí například ideu prostoru, rozlehlosti, klidu či pohybu. Do třetí skupiny, tedy do idejí vznikajících reflexí, patří například vnímání, přemýšlení, chtění či zaměřenost.⁶⁶

Složité ideje dělí na tři odvětví: mody, substance, vztahy.⁶⁷

První jednoduchou ideou z reflexe je vnímání, kterým do mysli vcházejí ideje. Jak jsme již zmínili, při přijímání je mysl pasivní. V případě, že si vtisk neuvědomíme, a tak nedojde až do mysli, nenastane vjem. Tím pádem se nejedná o vnímání, nemůže se vytvořit idea.⁶⁸ Vnímání je prvním krůčkem k věděni. Samotné ovšem k poznání nestačí, proto musí následovat další kroky. Následuje zapamatování. To znamená uchování si jednoduchých idejí, které mysl přijala buď za pomoci smyslů, nebo reflexe. Zapamatování může probíhat dvěma způsoby buď hloubáním, nebo pamětí.⁶⁹ Další vlastnost, kterou Locke považuje za potřebnou k poznání, je rozlišování. Pro naši mysl je totiž velmi důležité činit rozdíl mezi dvěma věcmi.⁷⁰

Lockovy filosofické ideje jsou silně spjaty s teorií společenské smlouvy, která vyústí v koncepci konstituční monarchie – v Prvním pojednání o vládě odmítá Locke teologická, biblická vysvětlování společnosti: „*musím se tázat, jak ví náš autor, že „kdykoli Bůh volí některou zvláštní osobu za krále, zamýšlí, aby potomstvo mělo z toho prospěch“.* Mluví tak Bůh zákonem přirozeným či zjevením?“⁷¹.

Jak se dozvídáme z předmluvy k La Mettrieho dílu Člověk stroj, přijetí Lockovy filosofie bylo mnohostranné, v Anglii nabírá směr k subjektivnímu idealismu a agnosticizmu, ve Francii se Lockova filosofie stala základem celého osvícenství. Je samozřejmé, že tento proces nějaký čas trval. Lidem nestačily

⁶⁵ Tamtéž, s. 83-84.

⁶⁶ Tamtéž, s. 88-89.

⁶⁷ Tamtéž, s. 117.

⁶⁸ Tamtéž, s. 102-103.

⁶⁹ Tamtéž, s. 106.

⁷⁰ Tamtéž, s. 110.

⁷¹ LOCKE, John. *Dvě pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 136.

překlady, filosofické komentáře a články ve vědeckých či filosofických novinách, potřebovali, aby jim Locka někdo pochopitelným způsobem přiblížil. Takový materiál poskytl Voltaire. Filosof, na kterého měl podle Jindřicha Srovnala Locke největší vliv. V Anglických či filosofických listech Voltaire přibližuje nejen Locka, ale celý britský empirismus.⁷²

⁷² SROVNAL, Jindřich. "*La Mettrie – Život a dílo.*" In: LA METTRIE, Julien Offray de. *Člověk stroj: výbor z díla I.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 6-7.

3. Osvícení filosofové a náboženství

3.1. François Marie Arouet

V předmluvě Vladimíra Čecháka se dočítáme, že Voltaire byl již od dětství přitahován k literatuře. V 10 letech vstoupil do jezuitské koleje Ludvíka Velikého, odkud v 16 letech odešel kvůli suché scholastické učenosti, která jej nebavila. Začal studovat práva, ale stále byl tažen literaturou, proto trávil mnoho času v salónech, kde se pěstovala poezie. Z počátku své literární tvorby psal Voltaire, bojovník rodící se buržoazie, především dramata.⁷³

Vladimír Čechák také informuje o tom, že Voltaire byl několikrát vězněn a dokonce nucen na tři roky odcestovat do Anglie. Poměry, které zde panovaly, ho nadchly. Zatímco ve Francii existoval politický život jen tak „na oko“, v Anglii již v této době fungovaly dvě politické strany – strana toryů a strana whigů. Zároveň byla dána pravidla v jejich soupeření. Nemůžeme se tedy divit, že si Voltaire tyto poměry zamiloval. V této době se také seznamuje s anglickou filosofií, nejvíce sympatická mu byla filosofie Lockova a Newtonova. Jejich vlivem sepisuje Filosofické listy, o kterých jsme se zmiňovali výše. Z logických důvodů se francouzskému parlamentu nemohl tento spis zamlouvat, proto byl brzy zakázán a musel být spálen. Byl považován za kritiku církve a královského despotismu.⁷⁴ Již u Voltaira tedy můžeme spatřit snahu o určitou „proměnu světa“. Jedná se o snahu změny světa ve smyslu ukončení vlády církve.

Dosavadní informace by mohly vést k přesvědčení, že Voltaire byl ateista, jednalo by se ale o nepochopení. Jeho dílo je velmi proticírkevní, v náboženství vidí jeden velký podvod, veřejně prohlašuje, že není křesťan, ostře napadá celý klérus, ale i přes to všechno ho nemůžeme považovat za ateistu. Celá jeho kritika náboženství nevrcholí v jeho odmítnutí, nýbrž v požadavku náboženské svobody. Neodmítá boha a náboženství samotné, proto ho považujeme za přívržence „nedůsledného ateismu“ – deismu.⁷⁵

⁷³ Čechák, Vladimír. "Předmluva." In: VOLTAIRE, François Marie. *Výbor z díla*, s. 9-11.

⁷⁴ Tamtéž, s. 12-14.

⁷⁵ Tamtéž, s. 22-27.

Existenci boha ve svém díle dokládá mnoha argumenty. Voltaire například tvrdí, že my existujeme, tím pádem něco existuje, a když něco existuje, tak to muselo existovat od věčnosti. „*Cokoli je, existuje buď samo od sebe, nebo své bytí dostalo od něčeho jiného.*“⁷⁶ A jestliže je jsoučno samo od sebe, tak bylo vždy nutné, je to tedy Bůh. Tento Bůh je příčinou všeho ostatního bytí. Jeden z mnoha dalších argumentů pro existenci Boha je takový, že hmota má řadu vlastností, ale například inteligence mezi její podstatné vlastnosti nepatří. Odkud jinud než od Boha by tedy hmota tuto vlastnost mohla získat?⁷⁷

Z vlastního textu Pojednání o metafyzice se zdá, jako by byl Voltaire na pochybách, zda Bůh existuje, či ne. Dokonce za sebe v knize staví argumenty pro existenci a proti existenci Boha. Nakonec podotýká, že: „*Jsmeli toho názoru, že Bůh je, narážíme na obtíže, ale při opačném mínění dospějeme k absurdnostem, jež je třeba pečlivě zkoumat, pokud děláme stručný přehled toho, čemu je materialista povinen věřit.*“⁷⁸ Vladimír Čechák přichází s názorem, že Voltaire „*bojoval sice proti oficiálnímu náboženství a církvi jako produktu nerozumu, ale v rozumném náboženství a ve víře viděl prostředek, jenž napomáhá jak klidnému řešení společenských rozporů, tak podřízení lidu osvícené menšině. Obhajoval náboženství jako nástroj výchovy lidu a záštity veřejné mravnosti, ovšem takové náboženství, které vyhovuje požadavkům rozumu a je v souladu s přirozenou povahou člověka.*“⁷⁹

Výše jsme zmínili obrovský vliv, který měl na Voltaira Locke. Ten pozorujeme například v jeho odmítnutí Boha jako vrozené ideje. Bůh „pouze“ stvořil svět a uvedl jej do pohybu, jinak do našich životů ani do chodu tohoto světa nijak nezasahuje. Bez jeho existence bychom podle Voltaira nemohli vysvětlit počátek světa. Spolu s vrozenou ideou Boha odmítá vrozenost všech dalších idejí. O čemž svědčí název třetí kapitoly Pojednání o metafyzice: Všechny ideje přichází prostřednictvím smyslů. Voltaire zde podotýká, že ve chvíli, kdybychom neměli smysly, neměli bychom ani ideje. Kdybychom měli vrozenou ideu boha, musela by být představa o něm u každého člověka stejná, my jsme ale svědky toho, že tomu tak

⁷⁶ VOLTAIRE, François Marie. *Výbor z díla*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1989, s. 165.

⁷⁷ Tamtéž, s. 165-166.

⁷⁸ Tamtéž, s. 173.

⁷⁹ ČECHÁK, Vladimír. „*Předmluva.*“ In: VOLTAIRE, François Maria: *Výbor z díla*, s. 27.

není. Vysvětlení procesů myšlení a cítění u Voltaira nenajdeme. Tyto procesy jsou podle něho tajemstvím boha.⁸⁰

Další, co nás musí na Voltairovi nutně zaujmout, je způsob, kterým řeší Descartův dualismus. Jeho *res extensa* a *res cogitans* jako deista samozřejmě nesdílí. Voltaire říká, že myšlenka není nějakou hmotnou sloučeninou „*myšlenka se však nedá rozdělit, a proto není hmotnou sloučeninou; nemá části, je jednoduchá, je nesmrtelná, je dílem a obrazem Boha.*“⁸¹ Jak se dočítáme v Pojednání o metafyzice, není nemožné, aby hmota myslela. Z Voltairových slov chápeme, že se nemáme domnívat, že se hmota rovná myšlení, že je to jedna a táž „věc“. Chápe myšlení jako charakteristický znak Boha, přičemž Bůh tento znak propůjčil hmotě. Myšlení je tedy vlastností hmoty, kterou ovšem nemají pouze lidé, ale také zvířata. Odpůrci namítají, že je to nemožné, to ovšem tohoto filosofa nemůže zaskočit. Namítá, že podobnou vlastností, kterou nám propůjčil Bůh, je například pohyb, je tedy možné, aby se jednalo o vlastnost hmoty. Myšlení nemusí být hmotnou sloučeninou, stejně jako jí není pohyb.⁸² Voltaire také píše, že „*tatáž příčina působí ve zvířatech i lidech úměrně s jejich orgány*“⁸³ z čehož se zdá jasné, že duše „funguje“ pouze ve spojení s hmotou. Stejně tak hmota nemůže myslet sama, tento fakt Voltaire, v již několikrát zmiňovaném díle, používá jako jeden z důkazů existence Boha. Stejně jako dříve nebyl pohyb, nebyla ani citlivost a myšlení, tyto „dary“ podle Voltaira dostaly bytostí od Boha.⁸⁴

Možnost, že by duše mohla být nesmrtelná, pokládá za nesmysl. Nic o ní nevíme, jak bychom pak mohli znát její nesmrtelnost. Říká, že by bylo příjemné přežít sebe sama, ale je to nemožné, je to přelud.⁸⁵

Jindřich Srovnal podotýká, že Voltaire byl jenom začátek celého směru, byl sice skvělý spisovatel, satirik a humorista, ale doba si žádala větších filosofů. Situace ve Francii se velmi vyhrotila, vláda se jí snažila zlepšit zadržením některých filosofů,

⁸⁰ VOLTAIRE, François Maria. *Výbor z díla*, s. 174-177.

⁸¹ Tamtéž, s. 184.

⁸² Tamtéž, s. 184-185.

⁸³ Tamtéž, s. 185.

⁸⁴ Tamtéž, s. 166.

⁸⁵ Tamtéž, s. 188.

literátů. Jedním ze zadržovaných byl Diderot. Tím byl odpoután proud proticírkevní a protivládní literatury, který neustále sílil.⁸⁶

Od „deistického“ Voltaira se tedy názory čím dál více „vyhrocují“ a my jsme tak svědky utváření prvních tezí materialistů – ateistů.

3.2. Paul Heinrich Dietrich Holbach

Lockovo „vyjití z pověr“ za pomoci odmítnutí vrozených idejí bylo pro všechny osvícence velice důležité a odstartovalo tak zcela novou etapu filosofie. Holbach nebyl výjimkou. Říká, že představy, ať už správné nebo špatné, nám byly v útlém věku vštípeny výchovou, nemáme tedy věřit tomu názoru, že jsme se s nimi narodili, či nám byly vnuknuty přírodou.⁸⁷

Jediným zdrojem našich představ jsou smysly. V souvislosti se smyslovou zkušeností vyvrací Holbach názor teologů, že vesmírem pohybuje jakýsi duch. Takovým přesvědčením se podle jeho názoru přirovnáváme k divochům, kteří za předpokladu, že nedokázali zdůvodnit původ věcí či jevů, vysvětlili vše činností ducha.⁸⁸ Co ovšem soudobý teolog rozumí pod slovem duch? Je to „*neznámá podstata, která je úplně jednoduchá, nezaujímá žádný prostor a nemá vůbec nic společného s hmotou.*“⁸⁹ Pod touto „definicí“ si Holbach nedokáže nic představit, proto pro něj znamená duch „*naprostou nepřítomnost představ*“⁹⁰.

Existenci všeho bychom měli odvozovat z něčeho, co jistě existuje, tedy z hmoty samé. To, že hmota existuje, totiž dokazují všechny naše smysly: „*jejíž existence je dokázána všemi našimi smysly, jejíž účinky nepřetržitě pociťujeme, kterou vždy vidíme v činnosti a pohybu, která neustále přenáší pohyb dále a ustavičně vzniká*“⁹¹. Proto je jediný možný původce všeho. Duch jako původce veškerenstva je nemožný. „*Což není naprosto zřejmé, že představa, kterou se nám teologové snaží vnutit o působení ducha na hmotu, je stejně bezpředmětná a neodráží žádnou*

⁸⁶ SROVNAL, Jindřich. "La Mettrie – Život a dílo." In: LA METTRIE, Julien Offray de. *Člověk stroj: výbor z díla I*, s. 8-9.

⁸⁷ HOLBACH, Paul Heindrich Dietrich von. *Zdravý rozum neboli přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959, s. 24.

⁸⁸ Tamtéž, s. 18-19.

⁸⁹ Tamtéž, s. 19.

⁹⁰ Tamtéž, s. 19.

⁹¹ Tamtéž, s. 19.

skutečnost?“⁹² Jak by ze sebe mohl duch odvodit něco, co sám nemá? Bůh podle teologů nezaujímá žádný prostor a nemá nic společného s hmotou, je tedy bytostí neplodnou. Jak by mohlo hmotu uvádět do pohybu, či ji dokonce utvářet něco, co s ní nemá nic společného? Podle Holbacha je takovýto metafyzický bůh schopný tvořit pouze nesmysly.⁹³ Samotná představa Boha je podle něj pouhým výmyslem. Jestliže je hmota neboli příroda jediným možným původcem všeho, je také původcem člověka. Holbach tudíž pro svou filosofii a představu o světě absolutně Boha nepotřebuje.⁹⁴

V momentě, kdy někdo tvrdí, že je člověk výtvozem Boha, si nutně protičeří, protože člověk může být špatný, zlý, nedokonalý. Jak by dokonalý bůh mohl vytvořit takovou bytost? Člověka utvořila Příroda. Ptáme se, jak je možné, že je člověk rozumný, když ho vytvořila Příroda a nikoli rozumná bytost? Holbach má na tento problém jasný názor. Rozum člověka záleží na uspořádání tělesných orgánů. „*Větší nebo menší složitost a jemnost těchto orgánů, rozdíly v teplotě krve, pomalejší nebo rychlejší výměna látková, větší nebo menší pružnost svalových vláken a nervů nutně musí vytvářet nesmírnou různost, kterou pozorujeme mezi lidmi.*“⁹⁵ Příliš mnoho důkazů mluví proti rozumné bytosti, která by stála za stvořením našeho světa, jak by například taková bytost mohla dopustit každodenní dění špatných věcí? Jak může spravedlivá bytost dopustit války či epidemie? Náš svět je plný zla, jak by ho mohla vytvořit dobrotivá bytost? Jak by dobrotivý Bůh mohl dovolit, aby bytosti trpěly? Holbach říká, že jediný červ, který na tomto světě trpí, je jasným důkazem svědčícím proti boží prozřetelnosti. Bůh je zlý a proradný. Už jen fakt, že stvořil člověka jen kvůli tomu, aby ho uvedl do pokušení, mluví za vše.⁹⁶ Když lidé říkají, že Boha milují, nemůže to být pravda, navíc „*jak můžeme milovat to, co neznáme.*“⁹⁷

Máme si uvědomit, že za původem všech zvláštních divů přírody stojí pouze příroda sama, její síla je obrovská, neexistují v ní žádné nadpřirozené příčiny, pouze

⁹² Tamtéž, s. 19.

⁹³ Tamtéž, s. 19-20.

⁹⁴ Tamtéž, s. 19.

⁹⁵ Tamtéž, s. 70.

⁹⁶ Tamtéž, s. 43-44.

⁹⁷ Tamtéž, s. 44.

přirozené zákony. Je velmi různorodá a způsoby jejich modifikací a spojení jsou téměř neuvěřitelné, proto teologové za jejími „zázraky“ hledají svého Boha.⁹⁸

Holbach mimo jiné poukazuje na to, jak si teologové v tvrzení o Bohu protiřečí. Jak sami říkají, Bůh nemůže být předmětem lidského poznání, protože nás neobdařil vlohami, které by byly dost silné na to, abychom ho poznali, abychom došli božské podstaty. Holbach se tedy ptá: když nemohou ani teologové poznat božskou podstatu, jak by bylo možné, aby ji poznali „obyčejní“ lidé a jak můžou být ateisté trestáni za to, že nepoznali tuto boží přirozenost, která je nepoznatelná?⁹⁹

O Bohu nikdo nic neví. Jak může být nazýván spravedlivým? Bůh se podle Holbacha, jak několikrát zdůrazňuje ve svém díle Zdravý rozum neboli přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným, chová jako despota, jakmile zmíníme některé jeho chyby, ihned jsme umlčeni. „*A tak tedy, vy nedůslední myslitelé, opravdu věříte, že dobrý bůh na vás sesílá mor, že dobrý bůh vás postihuje válkou, že dobrý bůh je příčinou nouze, zkrátka, že tento dobrý bůh, aniž přestává být dobrý, má právo a může podle své libovůle způsobit vám největší utrpení, jaké jen jste s to snést?*“¹⁰⁰ Holbach neopomíná zmínit jeden z největších protimluvů božích činů – Bůh zabil svého vlastního syna, který se ničím neprovinil, jen aby si usmířil svůj lid. Jak může dobrotivá bytost zabít nevinného člověka? Navíc svého syna? Je to spravedlivé? Nebo snad dobrotivé?¹⁰¹ Holbach tedy dochází k názoru, že náboženství bylo vymyšleno, aby smiřovalo pojmy, které jsou nesmiřitelné. Právě tato protikladnost a rozporuplnost božích vlastností je pro Holbacha důkazem toho, že Bůh neexistuje, nikdo totiž nemůže být zároveň dobrotivý a zlý, bezmocný a všemohoucí atd.¹⁰²

Jak byl svět stvořen, jestliže ne Bohem? V předchozí filosofii jsme byli neustále upozorňováni na to, že nic nemůže vzniknout bez příčiny. Za všechny možné příklady mluví například Voltairův první hybatel. Podle Holbacha svět nemusí mít příčinu, je totiž sám příčinou, je nemožné stvořit svět, svět je tu od věčnosti. Jak pozorujeme na důkazech, které nám dokládá nejen Holbach, ale i Diderot, La Mettrie

⁹⁸ Tamtéž, s. 25.

⁹⁹ Tamtéž, s. 22-23.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 64.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 65.

¹⁰² Tamtéž, s. 81.

a další materialisté, hmota podle jejich názoru nepotřebuje vnější princip, který by s ní hýbal, pohybuje se svojí vlastní silou. Neexistuje duch, který by s ní manipuloval. Holbach považuje pohyb za základní znak hmoty. Abychom mohli vnímat nějakou věc, tak musí tato věc působit na naše smysly, tudíž v nás vyvolat jakýsi pohyb, ten by vyvolat nemohla, kdyby se sama nepohybovala, nevyvolala by v nás totiž pozornost.¹⁰³

Jak jsme se snažili znázornit na začátku naší práce, základ pro změnu stávajícího pohledu na svět byl dán nejen Lockem, ale také Descartem a jeho racionalizací světa. V Holbachově filosofii tuto racionalizaci vidíme samozřejmě také. Spolu s ní se věnuje kauzalitě, kterou se zabýval i Descartes. Podle Holbacha v přírodě není nic náhodné. Vše se řídí určitými zákony, vše má své příčiny a následky (s výjimkou samotného světa, na což jsme již poukázali). Také lidské chování je předurčeno těmito zákony, které musí každý člověk, znající přírodu, znát a chápat. Těmito neměnnými zákony je předurčen i pohyb atomů. Holbach říká, že žádný atom se nemůže jen tak náhodně setkat s dalším atomem. Svět, který známe, stejně tak jako celý vesmír, je tedy ovládan přírodními zákony, které jsou neměnné a jsou tu odedávna. Nesmíme se jim podívat, jednoduše ke světu patří, každá příčina má svůj nutný následek.¹⁰⁴

Podobně jako La Mettrie, o kterém budeme mluvit níže, se také Holbach vyrovnává s problémem rozdílu mezi zvířaty a lidmi. Jak řeší tento problém on? Podotýká, že od zvířat se takřka nelišíme, jediný rozdíl mezi námi a nimi tkví v tělesném ústrojí a v naší výchově. Člověk, který by neprošel vzděláním a výchovou, by byl stejným tvorem, jako jsou zvířata. Člověk se nad zvířaty cítí nadřazený, k tomu ovšem nemá sebemenší důvod. Mnohdy projevuje mnohem méně rozumu než ostatní živočichové, například v bezdůvodných náboženských válkách.¹⁰⁵ Holbachova kritika zde míří na dvě strany – na dogmatické teology i na Descarta, protože myšlení chápou jako nějakou metafyzickou věc, zatímco on ho chce pochopit z hmoty samotné.

¹⁰³ Tamtéž, s. 40-41.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 43-44.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 69-70.

Holbachův materialismus a ateismus vrcholí v jeho vypořádání se s dualismem. Hovoří o tom, jak nám lidé namlouvají, že existuje duše, která je nějakým neznámým způsobem spojená s tělem, je ovšem od těla úplně odlišná, nemá s ním nic společného. V případě, že nemá duše s tělem nic společného, považuje Holbach jejich spojení za nemožné. Vyloženě říká „*nevidím svou duši, znám a vnímám pouze své tělo. Právě toto tělo vnímá, myslí, soudí, trpí, raduje se a všechny jeho schopnosti jsou nutně spjaty s jeho vlastní přirozeností a smyslovými orgány.*“¹⁰⁶ V případě, že by Holbach připustil existenci duše, nechápe domněnku o její nesmrtnosti, byla by závislá na těle, a tudíž by podléhala změnám tohoto těla. Lidé si přejí být nesmrtelní, a proto považují duši za nesmrtelnou, tak to ovšem nefunguje. Když člověk zemře, zemře celý, zůstane po něm jen nehybná masa. Máme se smířit s tím, že po smrti vše končí, proč také ne?¹⁰⁷ Je lepší konec našeho utrpení zde, než ještě horší existence v pekle. Podle teologů se totiž do ráje dostane jen hrstka lidí.¹⁰⁸

Z Holbachových názorů na hmotu, jasně vyplývá jeho náboženské přesvědčení – ateismus. V Holbachově případě nemůžeme o náboženském přesvědčení váhat, jeho teze jsou velmi silné. Víra je podle něj založená na důvěře k věcem, o kterých nikdo nic neví, které nejsou dokázané a mohou být pouze tušeny, celý mýtus náboženství je propleten a zaplněn vymyšlenými zázraky, kterých je užito s jediným cílem – poplést lidem rozum.¹⁰⁹

Jak může takovýto systém fungovat? Pobožní lidé neustále trpí, žijí v každodenním strachu, náboženství totiž bytosti neustále děsí těmi nejhrůznějšími představami, které ovšem nejsou schopné vyděsit ty, ve kterých je zlost hluboce zapuštěna, ale většinou děsí lidi nevinné se slabší povahou. Lidé se neustále třesou před zlobou Boha, bojí se. Tímto způsobem je nemožné dosáhnout štěstí.¹¹⁰ „*Rozumný člověk se stane ateistou, poněvadž vidí, že náboženství nečiní lidi šťastnějšími, nýbrž je zdrojem největších nepořádků a stálých béd, kterými lidstvo trpí.*“¹¹¹

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 74.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 75-76.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 80.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 83.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 147-148.

¹¹¹ Tamtéž, s. 147.

3.2.1. Smysl lidské existence u Holbacha

U materialistických osvícenců se objevuje nové pojetí člověka, člověk je pojmán jako stroj. Se zrodem materialismu a ateismu se ovšem nemění pouze pojetí člověka jako takového, ale také pojetí smyslu člověka. Lidé se ptají, jaký je smysl jejich existence, jestliže Bůh - bytost, která prostupuje celým jejich životem a zároveň je smyslem tohoto života, neexistuje.

V této době veškerý život společnosti ovládá náboženstvím určený pohled na svět a život. Bůh je lidem oporou v těžkých chvílích a pod podmínkou poslušnosti jim je slibován poklidný a šťastný posmrtný život. Ve chvíli, kdy je připuštěna myšlenka neexistence Boha, se lidé mohou začít ztrácet a ptát se po smyslu života, kterým byl do této chvíle právě Bůh. Jak již víme, celé Holbachovo dílo je ateistické, neexistence Boha je obsažena v každé jeho myšlence. Samozřejmě upozorňuje na to, že „člověk umírá celý“¹¹², z tohoto světa prostě „odejdeme“. Zbude po nás jen nehybné tělo neschopné čehokoli. To, co po nás „zůstane“, není živé. „*Nic není přirozenějšího a jednoduššího než věřit, že mrtvý člověk již nežije, nic není pošetilejšího než věřit, že mrtvý člověk je stále naživu.*“¹¹³ Smyslem života pak není zalíbení se Bohu, protože posmrtný život neexistuje. Holbach připouští útěchu, kterou náboženství člověku poskytuje, především pak těm, kteří na zemi nejsou šťastni. Snaží se vyřešit tyto existenciální otázky a upozorňuje, že se každý musí smířit se svým osudem, nesmrtelnost duše podle něho vznikla z touhy lidí po této nekonečnosti, proto Holbach apeluje na osud člověka a říká: „*Spokojte se proto s tím, že bez lítosti opustíte veškerý svět, který většině z vás působí více utrpení než radosti. Smířte se s osudem, který vám stejně jako všem ostatním tvorům odepřel nesmrtelnost.*“¹¹⁴ Holbach jakoby upokojoval člověka, když ho ujišťuje, že se po smrti stane tím, čím již před miliony lety byl. „*Měj tedy odvahu znovu se stát v okamžiku tímto „neznámo čím“, jímž jsi byl kdysi. Vrať se pokojně do vesmírného lůna, z něhož ses vynořil bez svého vědomí ve své nynější podobě, a zanikni bez reptání jako všechny bytosti kolem tebe.*“¹¹⁵ V této souvislosti se znovu objevuje

¹¹² Tamtéž, s. 75.

¹¹³ Tamtéž, s. 76.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 79.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 79.

myšlenka zvířat, jejichž osud hodnotí Holbach jako mnohem přijatelnější než osud zatracených, čímž je staví do pozice, která se může zdát nadřazená člověku.

Věřící lidé a teologové, musí být rozhořčeni nad tím, že je Bůh vrhl do tohoto světa s vlastnostmi, které jim přidělil a lidé tak mají nulovou šanci výběru. „*Vrzení do světa bez svého souhlasu, obdaření povahou, nad níž nemají vládu, zmítání vášněmi a žádostmi, vlastními jejich přirozenosti, vlákání do léčky, jíž nemají sílu se vyhnout, vláčení událostmi, jež nemohli ani předvídat, ani odvrátit, nešťastní smrtelníci jsou nuceni vést život, který jim může připravit na onom světě muka ještě strašlivější co do krutosti i trvání.*“¹¹⁶ V těchto myšlenkách můžeme spatřit určitou lítost nad životem věřících, kteří přes veškerou snahu ve svém životě nemají téměř žádnou šanci, že posmrtný život bude lepší. V souvislosti s touto problematikou se můžeme také ptát, zda není lepší, když život skončí. Holbach několikrát zmiňuje, že život na zemi je pro většinu lidí hrozný, tak proč v něm pokračovat dále po smrti? Zbavme se této představy, osvobodme se od tyranie a uvědomme si, že neexistence posmrtného života je pozitivní zpráva, neboť kdo by se chtěl trápit do nekonečna?¹¹⁷

Řada osvícenských filosofů se zabývá otázkou: jaký mají ateisté důvod konat dobro, když se nebojí božího trestu? Holbach poukazuje na fakt lidského svědomí, člověk chce být spokojený sám se sebou, chce být v souladu se svými činy. Každý jedinec se chce zalíbit ostatním lidem. Nikdo nechce, aby ho společnost odsuzovala. Každý si přeje, aby ho lidé měli rádi a vážili si ho. Oči těchto lidí a vlastní svědomí člověka jsou podle Holbacha známější a určitější než vůle bytosti, kterou nikdo nemůže poznat. Proto odpovídá, že ateista může konat a koná dobro na základě vlastního svědomí. Díky němu si uvědomuje, jak je pro něj důležité, aby si ho druzí lidé vážili, a zároveň nechce ohrozit sám sebe a svoje zdraví. Lidé věřící naopak jednají podle pravidel, které jim určují druzí lidé, kteří podle Holbachova názoru sami svědomí nemají.¹¹⁸

Každý člověk tedy dbá na to, aby si získal přízeň lidí kolem sebe, aby se vyvaroval všeho, co mu může přinést výčitky, a to jak ze strany těchto lidí, tak ze strany své. Na lidech kolem nás Holbachovi velmi záleží, s nimi je podle něho spjatý

¹¹⁶ Tamtéž, s. 66.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 79-80.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 178.

smysl naší existence. „*Je-li život pomíjející, snažme se ho učinit co nejpříjemnější, ale takovým nemůže být, nebereme-li ohled na ty, kteří jdou stejnou cestou jako my.*“¹¹⁹ Holbach upozorňuje, že náboženství vidí člověka jako poutníka, který „*má žít jen pro sebe, zříkat se radostí*“¹²⁰, protože jen tak může člověk putovat bezpečně. To podle Holbacha ovšem není pravda. „*Ale rozumnější filosofie nás nabádá, abychom sypali květy na cestu života, abychom z ní odstraňovali žalost a panický strach, sdíleli zájmy svých druhů, kteří jdou s námi, abychom se rozptylovali veselostí a slušnými zábavami a tak překonávali nesnáze a překážky, na něž tak často narážíme.*“¹²¹ V tom tedy podle Holbacha tkví smysl lidské existence – putovat životem tak, abychom byli spokojení a stejně tak byli spokojení lidé kolem nás. Sami poznáme, co je pro nás dobré a čemu se máme vyhýbat, důležité je vyhnout se všemu, co by proti nám mohlo popudit naše blízké.¹²²

Není náhodou, že tuto problematiku zahlédneme také u dalšího materialisty, kterým je La Mettrie.

3.3. Julien Offray de La Mettrie

La Mettrie byl zajisté velmi zvláštní člověk. Jak se dozvídáme z předmluvy Jindřicha Srovnala k dílu *Člověk stroj*, jeho současníci se jím inspirovali, ale neplánovali se o něm ve svých dílech zmiňovat, Diderot dokonce veřejně odsuzoval jeho osobní život.¹²³ La Mettrie byl za své názory mnohokrát nucen utéct či se skrývat. Srovnal nás informuje o tom, že La Mettrieho materialismus je čistě přírodovědecký, sám filosof vystudoval medicínu a ve svém díle *Člověk stroj* tvrdí, že filosofem se může stát jedině lékař.¹²⁴ V předchozích dílech se, podle Srovnala, snaží materialismus zakrýt scholastickými termíny, *Člověk stroj* je první dílo, kde

¹¹⁹ Tamtéž, s. 143.

¹²⁰ Tamtéž, s. 143.

¹²¹ Tamtéž, s. 143.

¹²² Tamtéž, s. 143.

¹²³ SROVNAL, Jindřich. *„La Mettrie – Život a dílo.“* In: LA METTRIE, Julien Offray de. *Člověk stroj: výbor z díla I.*, s. 12.

¹²⁴ LA METTRIE, Julien Offray de. *Člověk stroj: výbor z díla I.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 48.

svůj názor projevuje bez okolků a bez snahy něco skrývat.¹²⁵ Problém jeho díla, jak jsme si sami nemohli nevšimnout (a jak uvádí také Srovnal), je v jeho protimlůvu. La Mettrieho pohled na svět se neustále vyvíjí, a proto se mnohokrát stane, že si ve svých názorech protřečí. La Mettrieho osudu pronásledovaného filosofa se nelze divit, jeho dílo je plně realistické, bez okolků vyjadřuje myšlenky, které musely být pro církev té doby, a nejen ji, naprosto nepřijatelné.

V čem byly La Mettrieho názory tak nevhodné a kontroverzní, že ho postupně začíná nenávidět nejen duchovenstvo, ale také francouzská věda? La Mettrie byl ostrým kritikem francouzské vědy, především medicíny, která byla velmi zaostalá, měla scholastický ráz. Tuto skutečnost La Mettrie zažil na vlastní kůži při svém studiu, a proto se rozhodl pro další vzdělání v Holandsku. Francouzskou medicínu si znepřátelil okamžitě, církevní bouři podle Srovnalova názoru strhlo jeho dílo *Přírodopis duše*. Po vyhnání z Francie se po nějaké době usazuje v Holandsku, kde vydává své nejznámější dílo *Člověk stroj*. Poté je nucen utéct také z této, na tehdejší poměry, tolerantní země.¹²⁶

Jak název napovídá, člověk je pro La Mettrieho stroj. Ovšem nejen člověk, ale i ostatní živočichové, kteří jsou člověku rovnocenní. Tento filosof nedělá rozdíl mezi člověkem a zvířetem. Jediný rozdíl mezi námi a opicí je, že opice neumí mluvit. La Mettrie ovšem věří, že jsou schopné se to naučit a poté budou jako lidé.¹²⁷ Veškeré „lidství“ se podle Mettrieho odvíjí od výchovy. Lidé také dříve byli zvířata. Teprve slova z nás udělala lidi. Teologové tvrdí, že zvířata nemají duši, že se neřídí zákonem přírody, La Mettrie se snaží dokázat opak a s použitím řady příkladů se mu to daří. Zvířata a lidé „vznikli“ ze stejné hmoty. Pokud by tedy zvířata neměla duši, neměli by ji ani lidé. Všichni lidé v sobě mají obsažen zákon Přírody, všichni lidé mají cit. Výjimkou nejsou ani ti nejhorší zločinci, to že je necháme s jejich výčitkami svědomí, je pro ně ten největší trest. Strašit člověka peklem a božím trestem se mu proto zdá scestné.¹²⁸

¹²⁵ SROVNAL, Jindřich. *La Mettrie – Život a dílo.* In: LA METTRIE, Julien Offray de. *Člověk stroj: výbor z díla I.*, s. 20-21.

¹²⁶ Tamtéž, s. 13-17.

¹²⁷ LA METTRIE, Julien Offray de. *Člověk stroj: výbor z díla I.*, s. 56-58.

¹²⁸ Tamtéž, s. 64-68.

Co je to zákon Přírody? „*Je to cit, který nás poučuje o tom, co nemáme činit, neboť bychom nechtěli, aby to jiní činili nám.*“¹²⁹ Tedy bychom mohli říci svědomí. Uhnětla nás Příroda a stejně tak uhnětla náš mozek.¹³⁰ Zde si opět uvědomíme vliv Lockova senzualismu - nejsou žádné vrozené ideje, mozek naplňujeme ideami skrze smysly.

Co si máme představit pod pojmem duše? Jak jsme zmiňovali výše, La Mettrie mnohdy o jevech udává různé definice, stejná situace nastává v případě, kdy se pokouší vymezit pojem duše. Duše je podle něj pouze název pro místo, které v nás myslí.¹³¹ Nejednou ji přirovnává k představivosti, díky které se k nám dostávají další vlastnosti, které z nás dělají to, co jsme. Mnoho prostoru věnuje filosof souvislosti duše a těla, uvádí příklady, kdy duši ovlivňuje například věk, dědičnost, hlad, počasí, těhotenství. Z toho odvozuje, že i když neznáme podstatu duše, musí mít materiální charakter.¹³² Mezi tělesnými a duševními stavy tedy existují jasné souvislosti, tělo ovlivňuje duši a duše ovlivňuje tělo. Například když má člověk horečku, špatně mu to myslí, blouzní. Stejně jako tělo funguje duše, neboli psychické fungování, podle mechanických zákonitostí, protože „*Rozmanité stavy duševní jsou tedy vždy v korelaci se stavy tělesnými.*“¹³³ Představivost je tedy jedním ze zdrojů našich předností, dobrých vlastností. Druhým zdrojem je pak výuka, které La Mettrie přikládá obrovskou váhu.¹³⁴ Na tomto místě je nutné opět odkázat na vliv Lockova empirismu.

La Mettrie se zmiňuje o pružinách, kterých je v těle velké množství, zvláštní pozornost však věnuje především jedné z nich: „*Je však jedna, ještě jemnější a podivuhodnější, která je všechny ponouká. Je zdrojem všeho cítění, všech našich radostí, všech našich utrpení, všech našich myšlenek – neboť mozek má své svaly pro myšlení stejně jako nohy pro chůzi. Chci promluvit o takto aktivujícím a prudkém principu, který Hippokratés nazývá enormon, duše.*“¹³⁵ Zde vidíme další způsob, jak La Mettrie popisuje duši, která je podle této definice jakýmsi centrem bytosti, ze

¹²⁹ Tamtéž, s. 69.

¹³⁰ Tamtéž, s. 58-59.

¹³¹ Tamtéž, s. 74.

¹³² Tamtéž, s. 52-53.

¹³³ Tamtéž, s. 54.

¹³⁴ Tamtéž, s. 62.

¹³⁵ Tamtéž, s. 76.

kterého vše vzniká. Podle La Mettrieho je to ta nejpodivuhodnější pružina, která ze svého „sídla“ ovlivňuje všechny orgány těla. Nesmíme se ale plést a tvrdit, že duše je princip veškerého pohybu, v tom případě bychom se mýlili, tělo je soustava pružin a jednotlivé pružiny se do pohybu uvádějí navzájem, La Mettrie uvádí termín „*princip oscilace organického těla*.“¹³⁶ Každá část těla pohyb obsahuje, protože je v každé přítomna síla. V těle se nacházejí pružiny, které fungují strojovými pohyby. La Mettrie uvádí takové příklady, jako uzavření pórů před zimou, či fungování plic jako měchýře. Všechny tyto pohyby mu jsou důkazem toho, že naše tělo funguje jako stroj. Jak byl proveden ten první, počáteční, pohyb nám ale není známo.¹³⁷

V Přírodě se děje mnoho věcí, které se zdají být z našeho hlediska nevysvětlitelné, a proto jsou nazývány náhodami. Například to, že některé druhy živočichů jsou schopné regenerace, to, že ucho, ač má pokaždé stejný účel, vypadá téměř u každého živočicha jinak. Teologové mají za to, že strůjcem těchto úkazů nemůže být pouhá náhoda, a proto za ně staví Boha. La Mettrie ovšem podotýká, že ne za vším musí být Bůh či náhoda, je tu ještě třetí prvek – Příroda. Studium Přírody nutně přináší vyvrácení mnoha „božích zázraků“, a proto tento materialista zmiňuje, že Přírodu může studovat jen nevěřící člověk. Jako přírodovědec dokonce uvádí několik argumentů pro to, že svět byl opravdu vytvořen Přírodou, pro naše účely ale nepokládáme za důležité je zde zmiňovat. Od této přírodovědy, pomocí které dokazuje svůj ateismus, se dostává k sociálním důvodům, kterými obhajuje svoji nevíru. Kdyby totiž nebylo náboženství, nebylo by ani válek. Lidé by se rozhodovali jen podle sebe a neplnili by ničí příkazy, řídili by se jen přírodním zákonem, který má každý v sobě, ten by je dovedl ke ctnosti a štěstí.¹³⁸ V díle Pojednání o duši La Mettrie přímo říká: „*Nejenže si myslím, že by se společnost atheistů udržela velmi dobře, ale jsem přesvědčen, že by se udržovala snáze než společnost pobožníků, vždy ochotných být na poplach a hnát na soud zásluhy a ctnost lidí často nejmírnějších a nejmoudřejších*.“¹³⁹

¹³⁶ Tamtéž, s. 80.

¹³⁷ Tamtéž, s. 80-82.

¹³⁸ Tamtéž, s. 71-73.

¹³⁹ LA METTRIE, Julien Offray de. *Pojednání o duši: výbor z díla II*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 20.

Tato myšlenka nás opět zavádí k existenciálním otázkám ateismu, které jsme zmiňovali u Holbacha, a které nalezneme také u La Mettrieho.

3.3.1. Smysl lidské existence u La Mettrieho

Proč na tomto světě jsme? „*Kdoví ostatně, zdali důvod k existenci člověka není v této existenci samé? Možná, že byl náhodou hozen na nějaké místo povrchu zemského, aniž možno zjistit jak anebo proč, krom toho, že musí žít a umírat stejně jako houby, jež se objeví přes noc, nebo jako květiny vroubící příkopy a pokrývající zdivo.*“¹⁴⁰ Bůh jednoznačně a absolutně neexistuje, vidíme zde La Mettrieho radu užívat si svou vlastní existenci, jejíž smysl je v ní samé. Existujeme pro sebe, pro náš život, ne pro uctívání nějaké nadpřirozené bytosti, která neexistuje. Zároveň proto dodává: „*Neztrácejme se v nekonečnu; nejsme uzpůsobeni k tomu, abychom měli o něm sebemenší představu. Je nám naprosto nemožné dobrat se původu věcí. Jak pošetilé je trápit se tolik pro to, co nemůže být poznáno a co by nás neučinilo šťastnějšími, i kdybychom v tona někdy k něčemu došli!*“¹⁴¹ Tuto výzvu můžeme pochopit dvěma způsoby, buď se jako ateisté nemáme ztrácet v nekonečnu a zkoušet pochopit, proč nás stvořila příroda, protože to zjistit nemůžeme, jednoduše existujeme. Druhá verze je verze teologická: kněží nám říkají, jak jsme se dočetli v mnoha publikacích různých materialistů, že podstatu Boha nikdy nemůžeme poznat, tak proč se v tomto nekonečnu ztrácet a pokoušet se ji objevit? Nyní nastává okamžik, kdy si uvědomíme, že obě vysvětlení – jak ateistické, tak teologické, jsou v podstatě shodné. Obě narážejí na stejný problém, rozdíl vidíme pouze v pojmech – v pojmenování „problému“.

3.4. Denis Diderot

Diderotovy práce jsou pro osvícenskou filosofii velmi charakteristické. Názory, které filosof prezentuje v Jeptišce je možno chápat jako názory reprezentující celou éru osvícenství. Toho osvícenství, které není ateistické.

Nejen při zkoumání samotného Diderotova díla, ale také při studiu sekundárních pramenů se může zdát nejasná odpověď na otázku, zda je Diderot

¹⁴⁰ LA METTRIE, Julien Offray de. *Člověk stroj: výbor z díla I.*, s. 70.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 70.

deistou, či ateistou. V Jeptišce nejsou prezentovány myšlenky zaměřené ateisticky, v díle je obsažena kritika despotismu církve a církevních stavů. Diderot je deista, kritizuje znelidšťující církev jako mocenskou organizaci, která za náboženské ideje skrývá svou politickou moc. „Jeho“ jeptiška miluje Boha, na kterého se obrací s prosbami o pomoc. Je zde nastíněna především hloubka lidské zaslepenosti a pověřivosti doby.

Celý příběh je tažen nenávisť k řeholnímu stavu. Mladá, krásná a nadaná dívka se stává obětí kláštera, kde je každý den fyzicky i psychicky týrána. Je několikrát lživě nařknuta z odmítnutí „poslušnosti Bohu“ kvůli vášni k mužům, sama ale touží pouze po svobodě. Život v chudobě a manuální práce jsou pro ni lákavější než uzavření v klášteře. Celé dílo vypráví o nesvobodě, despotismu a tyranii, která podle Diderota v církvi vládne. Pomocí obrazu dívky, která nevěří v řeholní stav, a přesto v něm musí trpět, autor mimo jiné představuje skutečnost kritizovanou osvícenci na církvi téměř nejvíce – její moc ve státě. Jak je možné, aby o životě člověka rozhodovala pouze církev? Ovlivňuje vidění tolika lidí. Na stranu jeptišky se postavili pouze osvícené osoby, ostatní ji odvrhli. Na zaslepenost lidí poukazuje také skutečnost, že je Zuzana po útěku z kláštera prostými lidmi nazývána bezbožnicí, nevěrníci.

Člověk má žít mezi lidmi, nemá od nich být odloučený a strávit život v klášterní cele, kde se podle Diderota spojuje nesvoboda s otroctvím. Diderot se ptá: Proč nezrušíme kláštery? Ježíš nestojí za jejich vznikem, on jejich existenci nenařídil, tak proč je nemůžeme zrušit? „*Nemůže se snad církev bez nich obejít? K čemu potřebuje Kristus tolik šílených panen? A k čemu lidstvo tolik obětí? Což lidé nepochopí, že je třeba překlenout tyto propasti, aby v nich nehynula příští pokolení?*“¹⁴² Život v klášteře je možný pouze pro fanatiky. Bůh nás stvořil, abychom žili mezi lidmi, sdíleli život se svými blízkými, boží vůli tedy neodpovídá, aby byl člověk uzavřen. „*Řeholní slib, který je v rozporu s přirozeným sklonem lidí, mohou dobře plnit jen některé nedostatečně vyvinuté bytosti, v nichž uvadly zárodky lásky a jež bychom měli právem zařadit mezi nemorální lidi...*“¹⁴³ Filozof říká, že člověk v sobě nemůže potlačit svoje vášně. Smysly nelze umrtvit, proto si musíme uvědomit,

¹⁴² DIDEROT, Denis. *Jeptiška*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1963, s. 98.

¹⁴³ Tamtéž, s. 98.

jakou mírou člověka zavřeného v tomto „vězení“ pronásledují vidiny vzniklé z toho, že nemůže podléhat svým touhám. Tuto skutečnost si lze uvědomit na příběhu Zuzany, která několikrát zmiňuje, že se nudí, nemůže realizovat svoje nápady a touhy, které nemusejí vždy být – a v jejím případě opravdu nejsou – nečisté. Z Diderotových názorů plyne, že šílenství a hysterie, která se u lidí zavřených v klášteře rodí, vzniká z jejich nemožnosti realizovat se a dát volný průchod svým smyslům, vášním. Příroda se totiž bouří.

Kritice církve se Diderot nevěnuje pouze v Jeptišce, ale také v dalších dílech. V eseji Řeč ke králi hovoří k osvícenému panovníkovi, který chce ve svém státě omezit moc kněží, případně se jich úplně zbavit. Tato esej zcela vystihuje autorův pohled na církev a jádro jeho kritiky, které sdílí s ostatními filozofy doby. *„A ráčíte-li mne poslechnout, budu ze všech filosofů kněžím nejnebezpečnější, protože nejnebezpečnější z filosofů je ten, který staví panovníkovi před oči výši nesmírných částek, jež tito nadutí a neužiteční darmojedové stojí jeho státní pokladnu; ten, který mu říká, jako říkám já vám, že máte sto padesát tisíc lidí, na které vy a vaši poddaní platíte téměř sto padesát tisíc tolarů denně, aby vrískali v některém kostele a ohlušovali nás svým vyzváněním,, který mu říká, že král není ničím, ale naprosto ničím tam, kde někdo může v jeho říši poroučet ve jménu bytosti uznávané za králova pána..“¹⁴⁴*

Kněží jsou označováni za tvůrce svátků. To oni je vytvořili stejně jako kláštery, za těmito výtvoři nestojí Ježíš. Jsou to výtvoři člověka.¹⁴⁵ Sledujeme zde stejnou situaci jako v Jeptišce, Diderot jednoduše nedokáže pochopit potřebnost řeholních stavů. Nač mše, nač kázání, k čemu je to užitečné? Jak podotýká v Jeptišce, řeholní stav se podle něj rovná věznění mladých, krásných lidí.¹⁴⁶ V Řeči filozofa ke králi Diderot shrnul ty nejdůležitější myšlenky, které vysvětlují pohled osvícenců na církev a náboženství.

I když je Diderotova přírodověda obdivuhodná a mnohdy pokroková, téma ani rozsah práce nejsou schopny tuto problematiku pojmout. Z toho důvodu jsou zmíněny pouze ty okamžiky, které se vytyčeného tématu týkají. Ty jsme objevili

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 208.

¹⁴⁵ DIDEROT, Denis. *Vybrané spisy*, s. 208.

¹⁴⁶ DIDEROT, Denis. *Jeptiška*, s. 183.

především v Rozhovoru mezi d'Alembertem a Diderotem. Je zřejmé, že Diderot nemůže přijmout dualismus. Jak se tedy vyrovnává s monismem? Jaroslava Pešková ve své studii *Filosofická stanoviska Denise Diderota* vysvětluje, že Diderot chce monismus zvládnout novým, moderním způsobem a přitom překonat mechanismus současné filosofie, chce ho realizovat na vědeckém základě, nespekulativním způsobem.¹⁴⁷ Diderot říká, že: „*Ve vesmíru, v člověku i v živočichu existuje toliko jediná substance.*“¹⁴⁸ Připisuje hmotě citlivost, kterou dělí na citlivost inertní a citlivost aktivní. Senzitivitu aktivní pozoruje u živočichů a rostlin. Jako příklad inertní citlivosti podává mramorovou sochu. I senzitivita „neaktivní“, jak lze Diderotův pojem přeložit, se může přeměnit na citlivost aktivní. Je to možné v případě, že rozdrtíme mramor a smícháme ho s humusem. Poté, co z této hmoty vyroste rostlina, živočich ji pozře, a tak se stane mramor aktivní.¹⁴⁹

Živočichové jsou vybaveni citlivostí a zároveň musí být podle Diderota vybaveni pamětí, jinak by o sobě nevěděli. Tím, že živočich spojuje své dojmy pomocí paměti, myslí a usuzuje, ale nevyvozuje závěry, to dělá Příroda.¹⁵⁰

Ve zmiňovaném Rozhovoru Diderot několikrát podotýká, že živočich je pouze nástroj nadaný citlivostí a pamětí, tato citlivost je jediný rozdíl mezi námi a nástrojem či věcí. Klavír má stejně jako člověk orgány – je nějak uskupen, je ovšem nadán pouze citlivostí inertní. Kdyby se jednalo o aktivní citlivost, stal by se živočichem. Dokonce samotný člověk vzniká z věcí neživých. Tuto tezi Diderot rozvádí v tvrzení, že stejně jako pták člověk vzniká z inertního vajíčka, do kterého vniká rovněž neaktivní símě. Poté, vlivem zahřátí, z této kombinace vznikne život – citlivost.¹⁵¹ „*Vidíte toto vajíčko? Právě ono vyvrací všechny theologické soustavy a všechny chrámy na světě.*“¹⁵²

I přesto, že je Diderotův materialismus v mnohém odlišný od ostatních zmiňovaných stejně zaměřených filosofů, lze ho vnímat jako tu nejsilnější podobu materialismu. Autor říká, že: „*Jsme nástroje vybavené citlivostí a pamětí. Naše*

¹⁴⁷ PEŠKOVÁ, Jaroslava. "Filozofická stanoviska Denise Diderota." In: HOGENOVÁ, Anna + KRÁMSKÝ, David + RYBÁK, David (eds.). *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*. Praha: UK PedF, 2010, s. 2-3.

¹⁴⁸ DIDEROT, Denis. *Vybrané spisy*, s. 125.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 117-119.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 121, 125.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 122-123.

¹⁵² Tamtéž, s. 123.

*smysly jsou právě tak klávesami, na něž hraje okolní příroda jako klávesami, které se často rozehrávají samy od sebe. A to je podle mého názoru vše, co se odehrává v klavíru, který je organizován tak jako vy a já.*¹⁵³

3.5. Claude Adrien Helvétius

Jak se dozvídáme z předmluvy Jindřicha Srovnala k Helvétiovu Výboru z díla, tento filosof v mnohém reagoval a navazoval na filosofii Johna Locka. Díla, která napsal, posílal rodinnému příteli Voltairovi, který byl prý zpočátku jeho talentem nadšen, ovšem později, když sledoval Helvétiovo směřování k materialismu a ateismu, začal být jako „pouhý“ deista zděšen.¹⁵⁴

Jak jsme již zmínili, na Helvétia měl, stejně jako na další osvícence, obrovský vliv Locke. V jeho díle zřetelně spatřujeme odmítnutí vrozených idejí. Veškeré naše vědomí, veškeré informace o světě, získáváme prostřednictvím smyslového vnímání. Člověk má tedy schopnost pociťovat a schopnost myslet, tyto dvě schopnosti mu postačují pro naplnění vědomí. To dokazuje již název první kapitoly Helvétiova díla, který zní: Fyzická citlivost a paměť jsou příčiny, jež způsobují všechny naše ideje. Helvétiova filosofie je plně materialistická. V souladu s tímto předpokladem chápe i duševní pochody.¹⁵⁵ Vysvětluje, že duševní činnost spočívá v „*pozorování podobností a rozdílů, shod a neshod mezi nimi.*“¹⁵⁶ Na stejném principu funguje i rozum, jehož správnost je závislá na tom, s jak velkou pozorností provádíme toto pozorování rozdílů. Pozorujeme rozdíly v tom, jakým dojmem na nás působí dva předměty, které mohou být jak přítomné, tak nepřítomné. Když srovnáváme, tak docházíme k nějakému úsudku, tedy usuzujeme. Je důležité si uvědomit, že usuzování se nijak neliší od pociťování, zde Helvétius dokazuje, že se rodíme pouze s citlivostí a pamětí.¹⁵⁷ Z čeho odvozuje, že usuzování a pociťování je to samé? Z toho, že „*každý soud můžeme odvodit z počitků*“¹⁵⁸.

¹⁵³ Tamtéž, s. 123.

¹⁵⁴ SROVNAL, Jindřich. "Předmluva." In: HELVÉTIUS, Claude Adrien. *Výbor z díla*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953, s. 8-9.

¹⁵⁵ HELVÉTIUS, Claude Adrien. *Výbor z díla*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953, s. 29-31.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 31.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 38-39.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 42.

V Helvétiově díle místy objevíme zmínky o křesťanství, které by se mohly pro neznalého čtenáře stát znaky filosofova ústupku. „*Všechna náboženství jsou klamná s výjimkou křesťanského, jež však nesměšuji s papežstvím.*“¹⁵⁹ Vzhledem k Helvétiovu absolutnímu materialismu je samozřejmé, že takový ústupek u něj není možný a tato slova jsou pouze důsledkem strachu, který teologové nahánějí. Navíc, co Helvétius tvrdí na jednom místě, na druhém často vyvrací. „*Nesnášenlivé náboženství, náboženství, jehož bohoslužba vyžaduje značného nákladu, je bezesporu náboženství škodlivé. Postupem doby vylidňuje jeho nesnášenlivost říši a bohoslužba příliš nákladná ji přivádí na mizinu. S papežstvím je tomu v tom ohledu jako s despotismem; oba požírají zemi, v níž se usadily. Nejjistějším prostředkem, jak oslabit moc Anglie a Holandska, by bylo zavést tam náboženství katolické.*“¹⁶⁰ Helvétius orientuje svoji kritiku poněkud odlišným směrem než dříve zmiňovaní filosofové, cílem jeho úvah je především štěstí a ctnost občanů. Těchto vlastností se podle něho dá dosáhnout pouze dobrými zákony. Ty ovšem náboženství lidem nenabízí.¹⁶¹

Helvétius uvádí teorii o tom, jaké by podle něho náboženství mělo být, aby bylo lidem přínosné a užitečné. Stejně jako mnoho dalších osvícenských filosofů nechápe, z jakého důvodu náboženství zobrazuje Boha jako tyрана. Náboženství by mělo být radostné. Mělo by vést člověka k uctívání pozemských věcí, ne ho od těchto věcí odrazovat, mělo by občany nabádat, aby se starali o blaho a slávu své vlasti, „*necht' náboženství chvalořečí každé činnosti, prospívající největšímu počtu lidí, necht' posvěcuje a nikdy neničí všechna užitečná zařízení.*“¹⁶² Jestliže má tedy existovat náboženství, má existovat v takovéto podobě.¹⁶³

Mnoho úvah Helvétius věnuje náboženské nesnášenlivosti a prolévání krve v teologických válkách. Uvádí konkrétní příklady těchto zbytečných bojů, vznikajících z důvodu, že se lidé nemohli shodnout, komu z nich náleží pravdivá představa o Bohu (inkviziční soud, vyvraždění Albigenských atd.). Tvrdí, že křesťanské náboženství je ze všech nejhorší, neboť křesťané se vraždí navzájem. Za

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 135.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 139.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 137.

¹⁶² Tamtéž, s. 141.

¹⁶³ Tamtéž, s. 141.

co je trestán bezbožník? Za to, že má svůj vlastní rozum, za to, že nevěří kněžím a chová se, jako by jim byl roven. A to nepřichází v úvahu, protože oni jsou služebníci boží a ostatní jsou „pouze“ lidé.¹⁶⁴ „Avšak v očích mudrcových je ten bezbožník člověkem, který nevěří v pohádky.“¹⁶⁵

Helvétius jako zastánce ctnosti a spravedlnosti opravdu nejvíce kritizuje církve v tomto směru. Pro kněze je podle jeho názoru ctnostné jen to, co je ve shodě s jejich učením a jejich názory, v odlišné situaci lidské ctnosti nevidí, ignorují je. Tito lidé nenávidí filosofii a vědu, protože vzdělané osoby je těžké oklamat. Blahoslavení lidé, nejsou podle Helvétia ctnostní. Čím prokázal kněz, který drží půst, či se za trest a pro vykoupení mrská a nosí žíněnou košili, ctnost? Takový člověk není ctnostný. Bohem vykoupen může být i zločinec, který se na konci života obrátí na víru, je ale ctnostný?¹⁶⁶ Co dokazuje chování mnichů? „Že náboženství a ctnost nemají nic společného.“¹⁶⁷ To dokazuje především již zmiňovaná inkvizice, se kterou rostla moc církve neskutečnou rychlostí a církve byla hluchá lidskému naříkání.¹⁶⁸

Mnohokrát jsme upozorňovali, že osvícencům vadila především moc, kterou církve ve státě zastávala, tento fakt je patrný také v Helvétiově díle. Hrozbu, kterou moc v rukách církve představuje, ukazuje především na síle jezuitů, která se postupně stávala nepředstavitelnou. Řád se stal velmi mocným, mohl provést jakýkoli zločin, ale vina na něj ani na jeho příslušníky nikdy nepadla, nikdo se neodvážil jezuitu obvinít. „Každý jezuita je podepřen vsí váhou a mocí řádu, cítí, že je chráněn před každým vyšetřováním až do provedení zločinu, a žádný se neodváží do toho okamžiku stát se žalobcem člena řádu, hrozivého svým bohatstvím, velkým počtem zvěďů, jež si platí, množstvím velmožů, jež řídí, měšťanů, jež chrání a k sobě poutá nerozlučným svazkem bázně a naděje. Jezuita nadto tvrdí, že když je čin dokonán, není nic těžšího než usvědčit z něho jeho řád: řád nešetří penězi ani hrozbami a vždy předstírá, že je pronásledován a vždy bude moci i nad nejčernějšími zločiny rozestřít onu temnotu, výhodnou pro jezuitu, kteří chtějí, aby byli podezříváni z velkého zločinu, protože se tím stávají obávanějšími, ale nechtějí, aby z něho byli usvědčeni, protože by byli příliš

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 144-145.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 144.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 140, 146-147.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 147.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 147.

nenávidění.¹⁶⁹ V případě, že by nebyli včas zaraženi, by došlo ke sloučení moci světské a duchovní, obě by totiž byly v rukou řádu.¹⁷⁰

„Je třeba, aby kněžstvo nemělo žádné moci nad občanem. Strach z kněze poškozuj¹⁷¹ ducha i duši; otupuje je a ponižuje.“ Helvétius upozorňuje, že náboženství nesmí národ ovládnout, neboť lidé poté pracují jen pro pohodlný život mnichů a ostatních členů klášterů, převorství, kaplí a další. Těchto mužů je opravdu vysoké množství, filosof říká, že by tento počet postačil k „vydržování loďstva a pozemní armády hrozivé velikosti.“¹⁷²

Bůh je podle Helvétia bytost neviditelná a nepochopitelná. Jak ho pak ale můžeme pozorovat? Neviditelnou bytost jednoduše pozorovat nelze, proto teologie vlastně není vědou.¹⁷³

4. Problematika Přírody

Jak jsme několikrát ukázali, podle materialistů tvoří člověka i všechno ostatní Příroda, to ona je podle nich zdrojem všeho, ne bůh. Můžeme připomenout La Mettrieho, který říká, že: „*může být ještě něco třetího, co by nebylo ani náhodou, ani Bohem: mám na mysli Přírodu, jejíž studium v důsledku toho nemůže než vytvářet nevěrce, jak to dokazuje způsob myšlení všech neúspěšnějších badatelů.*“¹⁷⁴ Tento příklad zde zastupuje velké množství dalších, které jsme zmínili nejen u La Mettrieho, ale také u Holbacha a ostatních materialistů. Proto z našeho studia vybraných děl osvícenců jasně vystupuje otázka, o které jsme se již letmo zmínili. Co je ona Příroda? Vzpomeňme na Spinozu a jeho: deus sive natura – bůh čili příroda¹⁷⁵. Pokud na materialisty pohlédneme tímto způsobem, v čem je rozdíl mezi nimi a Spinozovým názorem? Co se zde pojmem Příroda vysvětluje? Nemá stejně teologický „nádech“ jako měla u Spinozy? Na první pohled se nám zdá tato Příroda jako původce všeho jako skvělá myšlenka, postupně ale zjišťujeme, že pojem Příroda nic nevysvětluje.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 150.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 150-151.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 140.

¹⁷² Tamtéž, s. 140.

¹⁷³ Tamtéž, s. 34.

¹⁷⁴ LA METTRIE, Julien Offray de. *Člověk stroj: výbor z díla I*, s. 71.

¹⁷⁵ BONDY, Egon: *Evropská filosofie XVII. a XVIII. století*, s. 150.

V tomto bodě je důležité učinit poznámku o jednom z nejvýznamnějších vědců doby – Isaacu Newtonovi. Materialisté – například La Mettrie - se o něm v díle zmiňují velmi kladně. Zdá se ovšem, že všichni „opomíjejí“ problém síly, kterým se Newton zabývá. Jak jsme výše ukázali, u Descarta jsme sílu nemohli spatřit, Descartes ji odmítal, neboť ji nelze převést na elementaritu představy. Alexandre Koyré ve své knize *Od uzavřeného světa k nekonečnému vesmíru* publikuje úryvky z Newtonových děl či dopisů. V úryvku ze třetího dopisu, který sir Isaac Newton píše Richardu Bentleymu, se dozvídáme, že podle Newtonova názoru je nemožné, aby byla gravitace látce vrozená či bytostná. Je nemožné, aby mohlo jedno těleso působit na druhé na dálku bez prostřednictví něčeho dalšího.¹⁷⁶ Newton zde píše: „*Gravitace musí být působena nějakým činitelem, který působí trvale podle určitých zákonů, ale zda je tento činitel materiální, nebo imateriální, přenechávám úvaze svých čtenářů.*“¹⁷⁷ Jak podotýká Koyré, gravitaci nemůže působit „něco“ materiálního, může ji způsobit duch: „*Newton jak vidno nepředstírá, že by znal příčinu gravitace, pouze nás informuje, že ponechává tuto otázku bez odpovědi, že ponechává svým čtenářům, aby sami našli řešení, totiž že „činitel“, který „působí“ gravitaci, nemůže být materiální, ale musí to být duch, tj. buď duch přírody kolegy Henryho Mora, nebo jednoduše Bůh – což je řešení, které Newton, právem či neprávem, z opatrnosti sám neohlásil.*“¹⁷⁸ To je jasné i Newtonovi, ale konečné řešení ponechává čtenáři.¹⁷⁹

Newton si tedy uvědomuje, že svět, ve kterém by existovala pouze hmota, nemůže být, musí tu existovat síla, jejímž původcem je jakýsi duch. Tyto myšlenky jakoby osvícenci neznali, ducha nahrazují Přírodou, a tím je pro ně celý problém vyřešen. Netočíme se však pouze v kruhu? Osvícenci nám nenabídlí vysvětlení původu síly na světě, pouze ze zmiňované Spinozovské „rovnice“ škrtli Boha.

To velmi přínosné, co tento „čin“ přinesl, tkví v tom, že v tomto okamžiku se začali ptát po smyslu naší existence. Neboť, jak jsme již zmiňovali, když „vyškrtáme“ Boha, celý dosavadní základ se otřese. Smyslem našeho života již není

¹⁷⁶ KOYRÉ, Alexandre. *Od uzavřeného světa k nekonečnému vesmíru*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 140-141.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 141.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 141.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 141.

Bůh a směřování k němu. V čem ale najdeme nový smysl a jistotu, kterou poskytoval do této doby Bůh? Zde můžeme spatřit jeden z důvodů, proč je pro nás důležité si osvícence připomínat. Toto osvícenské dědictví se totiž stalo samozřejmým základem našeho přemýšlení a naší zkušenosti.

Závěr:

V textu bakalářské práce jsme nastínili historický kontext, který hrál ve filosofii osvícenských myslitelů velmi důležitou roli. Zmínili jsme sepjetí třetího stavu, jehož příslušníci se rozhodli vzepřít feudálnímu systému a jeho hlavním představitelům – panovníkovi a církvi, přičemž tento proces pomalu ale jistě vedl k Velké francouzské revoluci. Nezapomněli jsme ani na obecný úvod do společnosti a jejich důležitých součástí jako je školství či politika.

Došlo k podrobné analýze filosofických principů týkajících se pohledu na náboženství u pěti filosofů, které jsme si předem vymezili. Samozřejmě jsme neopomenuli myšlenkové principy, ze kterých tito myslitelé vycházeli – filosofii René Descarta a Johna Locka. Filosofická východiska těchto dvou myslitelů jsme nastínili a následně jsme si v průběhu interpretace námi zvolených děl ověřili, že jako předpoklady osvícenské filosofie byli zvoleni vhodně a správně. Descartova matematizace světa a kauzalita v něm obsažená se objevuje v myšlenkách všech pěti filosofů. Inspiraci Lockem pak objevujeme ještě silnější než inspiraci Descartem. Jak jsme ukázali, v podstatě každý z námi zmiňovaných autorů se Lockem inspiruje, jeho senzualismus svým způsobem přebírá a ve svém díle na autora kritiky vrozených idejí odkazuje.

Pokud bychom měli vybrat základní myšlenku, která námi vybrané filosofy spojuje, byla by to jistě kritika církve jako instituce. Všichni mají společného „nepřítele“ – církev a pověry, které církev rozšiřuje. Poukázali jsme na to, že každý z nich prováděl kritiku odlišným způsobem – mluvili jsme o satirikovi Voltairovi, vědci La Mettriem, praktiku Holbachovi, spravedlivém a ctnostném Helvétiovi a velmi humánním Diderotovi – přesto je jádro jejich kritiky shodné – prosazování svobody jednotlivce, kritika omezenosti církve a především kritika moci církve.

Pokud se máme zaměřit na další jev, který tyto filosofy spojuje, bude jím hmota a její pohyb. Výjimečné postavení zde nese deista Voltaire, který samozřejmě nemůže přijmout názor materialistů, proto je jeho první hybatel jakousi výjimkou mezi ostatními. Materialisté, o kterých jsme informovali, veškerý pohyb vysvětlují pomocí Přírody, která jej hmotě „přidělila“. Tato nevysvětlitelná Příroda Holbacha, Helvétia, La Mettrieho a Diderota spojuje. Samozřejmě, že se u jednotlivých

myslitelů pojetí hmoty v něčem liší. Pokusili jsme se objasnit Diderotovu a Helvétiovu citlivost a La Mettrieho a Holbachův pohyb, ale jak jsme již zmínili, naším plánem nebylo postupovat do hloubky daného problému.

V rámci analýzy názorů jednotlivých filosofů se nám postupně vyjevovalo nové vidění světa a také smyslu člověka. Původní obraz člověka, jehož smysl byl viděn ve slepém uctívání Boha, v obětování tužeb pro vykoupení v podobě šťastného posmrtného života (tyto myšlenky osvícenci ve svém díle zmiňují a velmi kritizují), se postupně mění v uvědomění, které nám nabízí například Holbach. A sice, že nás teologové upozorňují na fakt, že cesta do pekla je široká a cesta do ráje je úzká a trnitá, proto není podle Holbacha důvod se celý život trýznit pro „nic“. Tyto teze jsou dále rozvíjeny až do neexistence posmrtného života. Materialisté nás upozorňují, že smyslem našeho bytí je bytí samo. Smysl člověka pak vidí v naplnění jeho pozemského života namísto upínání se k jakési nadpozemské bytosti.

Pokusili jsme se také odhalit alespoň základní souvislost mezi názorovými koncepty osvícenců a naším současným uvažováním, kterou vidíme v myšlenkové racionalizaci a především v našem způsobu „žítí života“. Pokusili jsme se alespoň skromně tematizovat, že právě u osvícenců se „rodí“ v současnosti samozřejmá otázka po smyslu života, která v předchozí době, kdy stál za veškerým děním nezpochybnitelný Bůh, nebyla možná. Doufáme, že se nám alespoň úzce podařilo znázornit nesamozřejmost této samozřejmosti.

Pokud se zaměříme „pouze“ na kritiku Boha jako takového a vynecháme kritiku církve, nenalezneme, v dílech, která se stala předmětem našeho studia tolik „materiálu“, kolik bychom si představovali.

V Diderotových dílech, kterým jsme věnovali pozornost, jsme nenašli téměř žádné informace, které by se týkaly Boha konkrétně. Diderot tomuto tématu nevěnoval pozornost. Dalibor Hejna ve svém díle tvrdí, že Diderotovi byl Bůh lhostejný, proto pro něj byla bezcenná i otázka, zda věřit, či nevěřit v Boha. Hejna uvádí Diderotovo tvrzení, že považuje za důležité nesplést si vraní oko s borůvkou, ale není důležité věřit či nevěřit v Boha.¹⁸⁰

¹⁸⁰ HEJNA, Dalibor. *Náboženství a společnost: věda o náboženství a její historické kořeny*. Praha: Grada 2010, s. 159.

V tomto se od Diderota velmi liší Holbach, který se vyjadřuje jasně a přesně, a to nejen k náboženství, ale také k Bohu samému. Ve svém Kapesním bohosloví říká: „budeme muset přiznat, že tato bytost (boží) je prosté nic a že přelud, vymyšlený k objasnění přírody, je s touto přírodou ve věčném rozporu, místo aby všechno objasnil, vnáší do všeho chaos.“¹⁸¹ Na stejné téma podotýká také: „Což může slovo Bůh znamenat něco jiného než neproniknutelnou příčinu následků, které nás překvapují a které neumíme vysvětlit? Budeme-li vůči sobě upřímní, budeme vždy muset uznat, že jedině neznalost přirozených příčin a sil přírody dala vznik bohům.“¹⁸²

U Helvétia jsme také mluvili o neexistenci Boha, kterou zmiňuje spíše nepřímě, když říká, že Bůh je neviditelná bytost, kterou nelze pozorovat, tudíž ani teologie nemůže být považována za vědu.

La Mettrie se k existenci Boha nevyjadřuje přímo, ale Boha popírá prostřednictvím svého materialismu, jak jsme vcelku detailně ukázali.

U Voltaira jako u jediného, díky jeho deismu, nenajdeme přesvědčení o neexistenci Boha, i když se zdá, že filosof váhá. Ve svém díle Pojednání o metafyzice zmiňuje argumenty jak pro existenci Boha, tak proti. Nakonec se ovšem přiklání k tomu názoru, že Bůh existuje.¹⁸³

¹⁸¹ HOLBACH, Paul Heindrich Dietrich von. *Kapesní bohosloví čili Stručný slovník křesťanského náboženství*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957, s. 187.

¹⁸² Tamtéž, s. 179.

¹⁸³ VOLTAIRE, François Marie. *Výbor z díla*, s. 164 – 173.

Použitá literatura:

Primární literatura:

DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*. Praha: Oikoymenh, 2003. 535 s. ISBN 80-7298-084-X.

DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Praha: Laicherova filosofická knihovna, 1947. 84 s.

DIDEROT, Denis. *Jeptiška*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1963. 230 s.

DIDEROT, Denis. *Setkání s filosofem: výběr z díla*. Praha: Mladá fronta, 1984. 185 s.

DIDEROT, Denis. *Výbor z díla*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1990. 287 s. ISBN 80-205-0117-7.

DIDEROT, Denis. *Vybrané spisy*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953. 373 s.

HELVÉTIUS, Claude Adrien. *Výbor z díla*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953. 180 s.

HOLBACH, Paul Heindrich Dietrich von. *Kapesní bohosloví čili Stručný slovník křesťanského náboženství*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957. 196 s.

HOLBACH, Paul Heindrich Dietrich von. *Zdravý rozum neboli přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959. 176 s.

LA METTRIE, Julien Offray de. *Člověk stroj: výběr z díla I*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958. 110 s.

LA METTRIE, Julien Offray de. *Pojednání o duši: výběr z díla II*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959. 129 s.

LOCKE, John. *Dvě pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. 284 s.

LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1984. 407 s.

VOLTAIRE, François Marie. *Výbor z díla*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1989. 246 s. ISBN 80-205-0009-X.

Sekundární literatura:

BONDY, Egon. *Evropská filosofie XVII. a XVIII. století*. Praha: Vokno, 1996. 258 s. ISBN -80-85239-31-0.

ČECHÁK, Vladimír. "*François Marie Voltaire – Život a dílo*." In: VOLTAIRE, François Marie. *Výbor z díla*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1989, s. 7-39.

ČECHÁK, Vladimír. "*Předmluva*." In: DIDEROT, Denis. *Výbor z díla*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1990. s. 7-28.

HEJNA, Dalibor. *Náboženství a společnost: věda o náboženství a její historické kořeny*. Praha: Grada 2010. 198 s. ISBN 978-80-247-2427-0.

IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. 268 s. ISBN 80-7106-394-0.

KOYRÉ, Alexandre. *Od uzavřeného světa k nekonečnému vesmíru*. Praha: Vyšehrad, 2004. 261 s. ISBN 80-7021-586-0.

PEŠKOVÁ, Jaroslava. "*Filozofická stanoviska Denise Diderota*." In: HOGENOVÁ, Anna + KRÁMSKÝ, David + RYBÁK, David (eds.). *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*. Praha: UK PedF, 2010, 20-22 s.

SOBOTKA, Milan. "*Lockův Esej o lidském rozumu*." In: LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Praha: Svoboda, 1984, s. 5-23.

SROVNAL, Jindřich. "*La Mettrie – život a dílo*." In: LA METTRIE, Julien Offray de. *Pojednání o duši: výbor z díla II*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 5-33.

SROVNAL, Jindřich. "*Předmluva*." In: HELVÉTIUS, Claude Adrien. *Výbor z díla*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953. s. 5-27.

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta
M.D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Prohlášení žadatele o nahlédnutí do listinné podoby závěrečné práce
Evidenční list

Jsem si vědom/a, že závěrečná práce je autorským dílem a že informace získané nahlédnutím do zveřejněné závěrečné práce nemohou být použity k výdělečným účelům, ani nemohou být vydávány za studijní, vědeckou nebo jinou tvůrčí činnost jiné osoby než autora.

Byl/a jsem seznámen/a se skutečností, že si mohu pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny závěrečné práce, jsem však povinen/povinna s nimi nakládat jako s autorským dílem a zachovávat pravidla uvedená v předchozím odstavci tohoto prohlášení.

Poř. č.	Datum	Jméno a příjmení	Adresa trvalého bydliště	Podpis
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				